

The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia

Ξετυλίγοντας τον μίτο για την ανασύσταση μιας χαμένης βιβλιοθήκης

Panagiota Tzivara

doi: [10.12681/er.36124](https://doi.org/10.12681/er.36124)

Copyright © 2023

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Tzivara, P. (2024). Ξετυλίγοντας τον μίτο για την ανασύσταση μιας χαμένης βιβλιοθήκης: Τα ελληνικά χειρόγραφα του Δημητρίου Μόστρα. *The Gleaner*, (30), 525–566. <https://doi.org/10.12681/er.36124>

ΕΕΤΥΛΙΓΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΜΙΤΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΥΣΤΑΣΗ ΜΙΑΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Τὰ ἑλληνικά χειρόγραφα τοῦ Δημητρίου Μόστρα

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΑ ΤΟΠΟΘΕΤΗΜΕΝΑ ΣΤΑ ΡΑΦΙΑ μιᾶς βιβλιοθήκης, ἀνάλο-
γα μὲ τις ἐποχές καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ταυτότητα τῶν
κτητόρων τους, ἀποκοτῶν πολλές καὶ ποικίλες λειτουργίες. Ἐκτὸς ἀπὸ
instrumenta studiorum γίνονται ἢ κοινωνικὴ ἐτικέτα τοῦ σπιτιοῦ, φανε-
ρώνονται ὡς τεκμήρια λογιουσύνης ἀλλὰ καὶ εὐμάρειας, εἶναι περιουσι-
ακὰ στοιχεῖα καὶ ἀποδεικνύονται μετοχές ἐξαργυρώσιμες σὲ δίσεκτους
καιρούς. Ἀποκτιοῦνται μὲ τὸ πάθος γιὰ τὴ γνώση, μὲ πάθος συλλέκτη,
μὲ στόχο ἀσαφὴ ἢ προσδιορισμένο γιὰ νὰ προικίσουν μιὰ οἰκογένεια, ἓνα
σπίτι, ἓνα σχολεῖο. Ἀκριβὰ καὶ πολύτιμα γιὰ τοὺς κτήτορες εἶναι ἐξαι-
ρητικὰ ἀμφίβολο ἂν καὶ γιὰ πόσο καιρὸ μποροῦν νὰ παραμείνουν τὸ ἴδιο
καὶ γιὰ τοὺς κληρονόμους/μετακτῆτορες. Οἱ βιβλιοθήκες ὡς κτῆματα
παρακολουθοῦν καὶ ἀκολουθοῦν τὴ μοίρα τῶν κτητόρων τους: φθειρόνται,
ἐξανεμίζονται καὶ ἐξαφανίζονται.

Μία τέτοια περίπτωση εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Δη-
μητρίου Μόστρα. Ὁ Δημήτριος, γιὸς τοῦ Ἰωάννη, σακελλίωνα στὴ μη-
τρόπολη Ἄρτας, γεννήθηκε στὴν ἠπειρωτικὴ πόλη τὸ 1777 ἢ τὸ 1783¹
καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς βιογράφους του σπούδασε στὴν πατρίδα του, στὴ
σχολὴ Μανωλάκη, καὶ στὰ Γιάννενα, στὴ σχολὴ Μπαλάνου. Ἐργάστηκε
ὡς δάσκαλος στὴν Ἄρτα ὅπως καὶ στὴν Κόνιτσα. Στὴν Ἄρτα γνωρίστηκε
μὲ τὸν μητροπολίτη Ἄρτας καὶ Ναυπάκτου Ἰγνάτιο, ὁ ὁποῖος τὸν προσέ-

---

1. Ἐφ. Πατρίς Κέρκυρας, φύλλο 55 (28 Ἰαν.-9 Φεβρ. 1850, Παράρτημα
4/16.2.1850, σ. 252 (νεκρολογία). Οἱ περισσότεροι ἐρευνητὲς ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὸν
Μόστρα παραδίδουν ὡς ἔτος γέννησης τὸ 1777. Ὁ Χρῆστος Ρέππας, στηριγμένος σὲ
ἐπιστολὴ τοῦ Μόστρα πρὸς τὸν Σταῦρο Ἰωάννου, χρονολογημένη στίς 9/21 Ἰουνίου
1816, στὴν ὁποία γίνεται ὑπαινιγμὸς ὅτι ὁ Μόστρας ἦταν τότε ἡλικίας μεγαλύτερης
τῶν 33 χρόνων, προτείνει ὡς χρόνο γέννησης τὸ 1783 (Χρῆστος Ρέππας, «Ἀνέκδοτες
ἐπιστολές τοῦ Δημ. Μόστρα σὲ ἠπειρώτες λογίους τῆς Διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο
1812-1823», *ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 9 (1987), 291, 305, σμμ. 85).

λαβε ως γραμματέα του.² Τò 1805 ó Ίγνάτιος κυνηγημένος από τόν Άλή πασά πού έπεδίωκε τή δολοφονία του κατέφυγε στην Κέρκυρα, μαζί με τόν Δημήτριο και τὰ άδέλφια εκείνου, τόν Γεώργιο, τόν Κωνσταντίνο και τόν Άπόστολο.³ Από τότε ξεκίνησαν και οι περιπέτειες τής οικογένειας Μόστρα, ή οποία διασκορπίστηκε και ξανάσμιξε άργότερα στην Κέρκυρα ή στην Ίταλία, όπως συνέβη με τή σύζυγο του Δημητρίου.⁴ Στην Κέρκυρα έμεινε ó Κωνσταντίνος, ó όποιος μαζί με κάποιον άλλον Ίωάννη Μόστρα

2. Για τόν Δημήτριο Μόστρα, βλ. έφ. Πατρίς, ό.π., σ. 252· Παναγιώτης Άραβαντινός, *Βιογραφική συλλογή λογίων τής Τουρκοκρατίας*, εισαγωγή-έπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Ίωάννινα 1960, σ. 127· Λίζα Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας. Άνέκδοτα στοιχεία από τò Ίστορικό Άρχείο τής Ίονίου Γερουσίας», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 10 (1963), 98-116· Χρήστος Ρέππας, «Άλληλογραφία Δ. Μόστρα – Ί. Καποδίστρια τής περιόδου 1813-1826», *Ήπειρωτικό Ήμερολόγιο* 8 (1986), 251, σημ. 1· Π. Δρανδάκης, *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια*, τ. 17, Άθήναι [χ.χ.], σ. 394-395· Λουκία Δρούλια, «Λογιοσύνη και βιβλιοφιλία. Ό Δημήτριος Μόστρας και ή βιβλιοθήκη του», *Νεοελληνικές Βιβλιοθήκες (17ος-19ος αι.)*. Μέρος Πρώτο, *Τετράδια Έργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ* 9 (1987), 227-306.

3. Τὰ άδέλφια του Δημητρίου ήταν τὰ άναφερόμενα όνομαστικά στο κείμενο (βλ. Λίζα Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ό.π., σ. 116, σημ. 5· Χρ. Ρέππας, «Άλληλογραφία...», ό.π., σ. 252) και δέν υπήρχε άλλος με τò όνομα Άναγνώστης, όπως έχει γραφτεί στη θέση του Γεωργίου (Σπυρίδων Παπαγεώργιος, «Του μητροπολίτου Άρτης Ίγνατίου Α΄. Άλληλογραφία», *Έπετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Πατρασός* 13 (1917), 200). Μετά τò 1750 στην Κέρκυρα ζούσε ώστόσο κάποιος Άναγνώστης, γιός του Νικολάου Μόστρα, όπως προκύπτει από σημείωση σε χειρόγραφο πού γράφτηκε στην Κέρκυρα: «creosto tu anagnosti tu Nicolù Mostra 20 parades» (Βιβλιοθήκη Βουλής, χφ άρ. 69, σ. 272). Τò βαπτιστικό Άναγνώστης άπαντά στην οικογένεια, αφού γνωρίζουμε ότι τò 1839 επικοινωνούσε με τόν Δημήτριο ó εξάδελφός του Άναγνώστης Μόστρας, γιός του Νικολάου (Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη και βιβλιοφιλία...», ό.π., σ. 252, 275-276). Τò 1861 άναφέρεται ó Άναγνώστης Μόστρας ως συνδρομητής σε βιβλίο του Ίωάννου Φιλήμονος (*Δοκίμιον Ίστορικόν περι τής έλληνικής έπαναστάσεως*, τ. Β΄, Άθήνα 1861, σ. 529). Οι άδελφοί Μόστρα είχαν και δύο άδελφές, τή Φωτεινή, ή οποία παντρεύτηκε τόν Χριστόδουλο Κροκίδα (Γεώργιος Παπαγεωργίου, «Μια έμπορική συντροφία στα Γιάννινα στις άρχές του 19ου αι. και οι μαρτυρίες από τὰ κατάστιχά της για τή διακίνηση του έλληνικού βιβλίου», *Δωδώνη* 18.1 (1989), 139 και σημ. 5), και τή Χρυσανγή (Χρ. Ρέππας, «Άλληλογραφία...», ό.π., σ. 252, σημ. 2).

4. Έμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ίγνάτιος μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας (1766-1828)*, Άθήνα 1961, σ. 24-25· Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ό.π., σ. 99, 114· Ή ίδια, «Άνέκδοτες έπιστολές του Δημητρίου Μόστρα πρòς τόν Ίωάννη Καποδίστρια», *Πρακτικά Δ΄ Παιονίου Συνεδρίου*, τ. Α΄ [= *Κερκυραϊκά Χρονικά* 23 (1980)], 432.

ασχολούνταν με τὸ ἐμπόριο, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1808.⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέπτυξε ἐμπορική δραστηριότητα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, στὴν Ἰταλία (ἀναφέρεται ὡς διευθυντὴς ἐμπορικῆς κομπανίας στὴν Ἀγκώνα), τὴ Μάλτα, τὴν Αὐστρία⁶ καὶ εἶχε τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Δημήτριο.⁷

Ὁ Δημήτριος ἀκολούθησε τὸν Ἰγνάτιο σὲ ὅλους τοὺς σταθμοὺς τῆς πολυκύμαντης πορείας του: Κέρκυρα, Βουκουρέστι, Βιέννη, Πίζα, ὡς «πιστὸς ὀπαδὸς καὶ συμπράκτωρ».⁸ Κοντὰ σὲ ἐκεῖνον γνωρίστηκε μὲ πολλοὺς ἀνθρώπους, τὸν γνώρισαν καὶ ἐκτίμησαν τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν παιδεία του ἐξίσου πολλοί, ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Δημήτριος συνδέθηκε μὲ φιλία καὶ μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφοῦσε ἕως τὸν πρόωρο καὶ ἀδόκητο θάνατο ἐκείνου.⁹ Ὁ Μόστρας ἔγινε ὁ δάσκαλος τοῦ δυτικοσπουδαγμένου Καποδίστρια στὸ διάστημα ποὺ ἔμεναν μαζὶ στὴν Ἁγία Πετρούπολη, ὁ μόνιμος σύμβουλος γιὰ τὴν ὀρθὴ χρῆση τῆς ἐλληνίδας λαλιᾶς ἀπὸ τὸν εὐγενὴ Κορφιάτη.¹⁰

5. Ἀρχεῖα Νομοῦ Κέρκυρας (ANK), *Αὐτοκρατορικοὶ Γάλλοι*, φάκ. 13, βιβλίο 70, φ. 23r, 49v, 50r. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν οἰκογένεια ἀναφέρουν ὅτι φυλακίστηκαν ὅλα τὰ ἀδελφὰ τοῦ Δημητρίου (Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 100· *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν*, τ. Ε', τχ II. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Ἀθήνα 1965, σ. 360, σημ. 1). Ἐκεῖνος ἀπὸ τὰ ἀδελφὰ ποὺ φυλακίστηκε ἦταν σίγουρα ὁ Γεώργιος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Δημήτριος ἔγραφε στὸν Καποδίστρια ὅτι πέρασε τὰ χρόνια τῆς νιότης του στὴ φυλακὴ καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τὰ διαθέσει γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή του. Ὁ Γεώργιος τὸ 1816 εἶχε ἤδη ἀποφυλακιστεῖ καὶ βρισκόταν στὴ Βενετία (Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 286), ἐνῶ τὸ 1817 εἶχε ἐπιστρέψει στὴν Κέρκυρα, κοντὰ στὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος ἐμπορευόταν στὸ νησί. Σύντομα ὁμοῦς ἐγκατέλειψε τὸ ἐμπόριο καὶ ζήτησε ἐργασία κοντὰ στὸν Καποδίστρια (Λ. Μαρτίνη, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 430, 431, 432· Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 281-282). Τὰ ἀδελφὰ Γεώργιος καὶ Κωνσταντῖνος στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης βοήθησαν πολλαπλὰ τὸν Ἀγώνα ὡς «φιλογενεῖς» (*Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ὅ.π., σ. 297, 312, 360, 361, 380, 381).

6. Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 260, σημ. 21· Γ. Παπαγεωργίου, «Μιὰ ἐμπορικὴ συντροφία...», ὅ.π., σ. 140.

7. Λ. Δρούλια, «Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημ. Μόστρα. Πρόδρομὴ ἀνακοίνωση», *Πρακτικὰ Δ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τ. Α' [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ 23 (1980)*], 48, 51.

8. Ἐφ. Πατρίς, ὅ.π., σ. 252.

9. Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π.· Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 102.

10. Λ. Μαρτίνη, ὅ.π., σ. 103· Konstantina Zanou, *Transnational Patriotism in the Mediterranean, 1800-1850. Stammering the Nation*, Oxford 2018, σ. 85.

Ὁ συγχρωτισμὸς καὶ ἡ συμπόρευση τοῦ Δημήτριου μετὸν ἱεράρχη Ἰγνάτιο λειτουργήσε ἐξαρχῆς καταλυτικὰ γιὰ τὸ ξεδίπλωμα τῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεών του. Θιασώτης τῆς διὰ βίου μαθήσεως μαζί με ἐκεῖνον,¹¹ ὅταν ὁ Ἰγνάτιος ἀνέλαβε ἐκπαιδευτικὴ δράση στὸ Βουκουρέστι καὶ τὴ Βιέννη ὁ Μόστρας ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ καὶ φωτισμένα μέλη τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Φιλομούσου ἀντίστοιχα.¹²

Μετὴν ἠθικὴ ὑποστήριξη τοῦ λόγιου ἱεράρχη ὁ Ἄρτινὸς λόγιος διαμόρφωσε μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες βιβλιακὲς συλλογὲς στὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ ἠώρο. Σύμφωνα μετὸς μελετητές, ὁ πρῶτος πυρήνας τῆς βιβλιακῆς συλλογῆς τοῦ Μόστρα ἀνάγεται στὴν Ἄρτα πρὶν ἀπὸ τὸ 1805.¹³ Βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ 1816 ἡ βιβλιοθήκη εἶχε ἤδη συγκροτηθεῖ. Σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου ἔγραφε: «ἐγὼ ἀπόκτησα δι' ὀλίγων μίαν λαμπρὰν βιβλιοθήκην καὶ ὑπάγω αὐξάνωντάς την».¹⁴ Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1817 ἔγραφε στὸν ἴδιον φίλον ἀπὸ τὴν Πίζα ὅτι «ἡ πολυτιμος λαμπρὰ βιβλιοθήκη μου ὑπερβαίνει ἕως τώρα τὰς δέκα χιλιάδας βιβλίων»,¹⁵ ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τους σύντομα ἄγγιξε τοὺς 12.000 τόμους.¹⁶

Στὴν περίπτωσιν τοῦ Μόστρα εἶναι ἐμφανὴς ἡ μεταμόρφωσις τοῦ λογιῶν δασκάλου σὲ μανιώδη βιβλιοσυλλέκτη. Ἀπὸ παντοῦ συγκέντρωνε βιβλία, γινώριζε τὶς μεγάλας βιβλιοσυλλογὲς,¹⁷ ζήλευε τὶς ὠραῖες καὶ

11. Τὸ 1813 ὁ Μόστρας ἔγραφε: «ἐγὼ ἔχω τὸν ματρίκαλὸν μου καὶ ἀρχινῶ τὴν Ἰατρικὴν» καὶ τὸ 1815 «καταγινόμεθα ὅλοι εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν ἀρχίσει καὶ τὴν λατινικὴν» (Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 264· Ὁ ἴδιος, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 273).

12. Ἀναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διατρεψάντων ἀνδρῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 356· Κωνσταντῖνος Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων*, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγεροσίας (1453-1821), Ἀθήνα 1868, σ. 693· Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 99, 103-104, 108.

13. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 232.

14. Χρ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 276.

15. Ὁ.π., σ. 284· Ὁ ἴδιος, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 287, σημ. 52.

16. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 233.

17. Γιὰ παράδειγμα, χαρακτήριζε τὴ συλλογὴ τοῦ κόντε Boutourlin στὴ Φλωρεντία ὡς «radunanza di libri» καὶ ἀποτιμοῦσε τὴν ἀξία της σὲ 50.000 φλωρία (Λ. Μαρτίνη, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 433· Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 288). Γιὰ τὸν κόμη Boutourlin, βλ. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 243, σημ. 45.

καλλιτεχνικές σταχώσεις τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ἐπεδίωκε νὰ ἀποκτήσει.¹⁸ Οἱ βιβλιόφιλοι παρακολουθοῦσαν ἐπίσης τὴν πορεία τῶν ἀκριβῶν χειρογράφων καὶ τῶν εἰδικῶν συλλογῶν ποὺ κατέληγαν κτήματά του.¹⁹

Τὰ ἔτη 1815, 1816, 1817 τὰ βιβλία του βρίσκονταν σκορπισμένα σὲ Νάπολη, Βενετία, Βιέννη, Λιβόρνο. Ὁ Μόστρας εἶχε ἐπιλέξει τὴν Κέρκυρα ὡς κιβωτὸ φύλαξης. Ἦθελε νὰ τὰ στείλει κοντὰ στὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο, ἀλλὰ ἀπαιτοῦσε ἀπὸ ἐκεῖνον τὴ διαβεβαίωση γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους καὶ τὴν προφύλαξη ἀπὸ φθορὲς δανεισμοῦ ἢ προθέσεις πώλησης.²⁰ Τὸ 1818 ἀγόρασε μία τριώροφη κατοικία στὴν Πίζα, μὲ τρία (πιάννα) καὶ ὑπόγειο καὶ τὸ 1819 ἀποφάσισε νὰ τὰ συγκεντρώσει ὅλα στὸ καινούριο σπίτι του. Ἀπὸ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Robert Finch τὸ 1818 πληροφοροῦμαστε ὅτι ὀλόκληρος ὁ τρίτος ὄροφος στέγαζε τὴ βιβλιοθήκη του.²¹ Ἄν καὶ τὸ διάστημα 1816-1819 ἦταν ἡ περίοδος τῶν μεγάλων προσκτήσεων,²² ὁ Μόστρας δὲν σταμάτησε νὰ ἐνημερώνεται γιὰ τὰ νέα βιβλία, ἐνῶ καὶ πολὺ ἀργότερα ἀναζητοῦσε τόμους γιὰ νὰ συμπληρώσει τίς σειρὲς τῶν βιβλίων του.²³

18. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 233.

19. Ἕνας καταρτισμένος βιβλιόφιλος ἐνημέρωνε, γιὰ παράδειγμα, σχετικὰ μὲ τὴν τύχη ἐνὸς χειρογράφου ὅτι: «τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀνῆκε στὸν π. Baroni καὶ πέρασε μετὰ στὴν πριγκίπισσα Elisa Baciocchi, βρίσκεται τώρα στὴ συλλογὴ τοῦ ἱππότη Δημητρίου Μόστρα στὴν Πίζα» (*De Vita Caroli Magni et Rolandi, Historia... Jo. Turpino*, Florentiae 1822, σ. 110) ἢ γιὰ τὴ νομισματικὴ συλλογὴ τοῦ Giorgio Viani: «i libri numismatici e gli altri del Viani furono comprati da ca. Demetrio Mostras dimorante in Pisa» (*Notizie della vita letteraria e degli scritti numismatici di Giorgio Viani*, Firenze 1817, σ. 65). Ὄντως ὁ Μόστρας ἀγόρασε σὲ πλειστηριασμό ὀλόκληρη τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Viani (Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 237).

20. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 230, 231· Χρ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὁ.π., σ. 282.

21. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 231, 239, 240, σημ. 39, 241.

22. Ὁ.π., σ. 237.

23. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 281. Ἐμφανίζεται στοὺς συνδρομητὲς σὲ ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1817-1819 (Δρούλια, ὁ.π., σ. 234, σημ. 20) καὶ τὸ ἔτος 1820 στὴν ἐκδόση *Compendio dell'Istoria di Giorgio Castriotto di Andrea Papadopulo Vreto* (Napoli 1820, σ. 247). Τὸ ἔτος 1844 συμπλήρωνε τὰ τεύχη τοῦ ἔργου τοῦ Αἰμίλιου Τυπάλδου, *Biografia degli Italiani Illustri*, τὰ ὁποῖα λάμβανε μέσω τοῦ κοινοῦ τους φίλου Ἀνδρέα Μουστοξύδη (Δημ. Ἀρβανιτάκης (ἐπιμ.), *Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος. Ἀλληλογραφία 1822-1860*, Ἀθήνα 2005, σ. 582, 601, 894, 896).

Στήν Πίζα ή βιβλιοθήκη του είχε αποκτήσει φήμη, τὴν ὀνόμαζαν ἀκαδημία καὶ πανεπιστήμιο,²⁴ ἦταν ἀνοικτὴ σὲ ὅλους, εἰδικὰ στοὺς Ἑλληγες φοιτητές, παρῆχε τὴ δυνατότητα δανεισμοῦ, ὁ κτήτορας παρέμενε ἓνας ἀλλὰ οἱ χρῆστες πολλοί.²⁵ Ἐνας ἀπὸ τοὺς εὐεργετημένους, ὁ Ἀνδρέας Μουστοζύδης, σὲ μιὰ ἀφιέρωσή του στὸν ἱππότη Δημήτριο Μόστρα ἔγραφε γιὰ τὸν συνειρμὸ ποὺ γεννιόταν κάθε φορὰ ποὺ ἔβλεπε ἓνα βιβλίο ἑλληνικῆς θεματολογίας καὶ θυμόταν: «*da vostra liberale sollecitudine nel raccogliere i tesori della patria sapienza, e i cari ragionamenti con voi tenuti in Pisa*».²⁶ Ἄλλοι, ξένοι ἐπισκέπτες, ἐκθειάζαν τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Μόστρα στὴν ταξινόμηση τῶν βιβλίων, ἡ ὁποία βοηθοῦσε στὴν ταχεῖα εὑρεσή τους.²⁷

Τὸν Γενάρη τοῦ 1830 ἡ βιβλιοσυλλογὴ Μόστρα κακοπαθημένη καὶ βρεγμένη, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Πίζα στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἐπέστρεψε καὶ ὁ κτήτορας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ προστάτη του, μητροπολίτη Ἰγνάτιου. Ὁνειρο τοῦ Μόστρα ἦταν νὰ μεταφερθοῦν τὰ βιβλία στὸ Ναύπλιο, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία ἐξεύρεσης χώρου γιὰ τὴ στέγασή τους ἀνέστειλε τὴν ἐπιθυμία του.²⁸

Τί περιεῖχε ὁμως ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ βιβλιοθήκη; Εἶναι παράδοξο πὼς ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῶν 12.000 τόμων μὲ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα δὲν ἔχει σωθεῖ οὔτε ἓνας συγκεντρωτικὸς κατάλογος,²⁹ ἂν καὶ εἶναι σίγουρο ὅτι κατάλογοι τουλάχιστον τῶν χειρογράφων καὶ τῶν παλαιούτων ὑπῆρχαν.³⁰ Πόσα νὰ ἦταν τὰ χειρόγραφα Μόστρα;

24. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 240, σημ. 40.

25. Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 110· Ἡ ἴδια, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 421· Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 241.

26. *Antologia, Aprile-Maggio-Giugno 1825*, t. decimottavo, Firenze 1825, σ. 50.

27. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 264.

28. Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 111, 114, 130, 131· Ἡ ἴδια, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὅ.π., σ. 421· Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 251. Τὸ μέγεθος τῆς βιβλιοθήκης ἀποτύπωνε, ἴσως μὲ μιὰ δόση ὑπερβολῆς, καὶ ὁ Ἰγνάτιος ὅταν τὸ 1828 ἔγραφε στὸν Καποδίστρια ὅτι γιὰ τὴ μετακόμιση τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα χρειαζόταν ἓνα πλοῖο (Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὅ.π., σ. 115).

29. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 234, 262.

30. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1820 ἔγραφε στὸν Καποδίστρια: «Σὰς στέλλω τὴν καταγραφὴν τῶν κωδίκων, χειρογράφων καὶ ἀρχαίων ἐκδόσεων, οἱ ὁποῖα θεωροῦνται καὶ αὐταὶ ὡς κώδικες» (Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 288).

Ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο, χρονολογημένη στὶς 13/25 Φεβρουαρίου 1820 ἔγραφε: «εἶμαι πολὺ ἐνασχολημένος νὰ βάλω εἰς τάξιν μίαν νεοκατακτηθεῖσαν βιβλιοθήκην μικρὰν ἀλλὰ πολὺτιμον, περιέχουσαν ἑκατὸν σώματα κωδίκων χειρογράφων παλαιῶν ἐξ ὧν καὶ πολλοὶ ἀνέκδοτοι». Ἐκεῖνη τὴ συλλογὴ τὴν εἶδε ὁ παθιασμένος βιβλιόφιλος Guilford καὶ τὴν ἐκτίμησε ἰδιαίτερα, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ κτήτορα, σὲ ἐπιστολὴ του χρονολογημένη στὶς 10/22 Μαρτίου 1820: «εἶδε τὴν βιβλιοθήκην μου καὶ μάλιστα τοὺς ἐσχάτους ἀγορασμένους πολυτίμους κώδικας καὶ ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησίν του δὲν ἐχόρταινε καταφιλώντας με». ³¹ Τὸ 1821 ὁ ἴδιος ὁ Μόστρας ἀνέφερε ὅτι τὰ χειρόγραφα του ἦταν παλαιὰ καὶ λατινικὰ τὰ περισσότερα, ³² ἐνῶ ὁ Ἰγνάτιος σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Πίζα, τὸν Φλεβάρη τοῦ 1825 πρὸς τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη, ἔγραφε ὅτι: «ὁ Μόστρας ἀπέκτησε καὶ ἑκατὸν κώδικας, δηλαδὴ χειρόγραφα πρὸ τοῦ τύπου καὶ ἑκατὸν ἄλλα χειρόγραφα, καὶ ὅλα αὐτά, τόσον οἱ κώδικες, ὅσον καὶ τὰ χειρόγραφα εἶναι καλὰ φυλαγμένα ἀκόμη». ³³

Ἄν καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ Ἰγνατίου δὲν εἶναι πολὺ ἀκριβής, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μόστρας εἶχε 100 χειρόγραφα μὲ χρόνον γραφῆς ἕως τὸν 15ο αἰώνα καὶ ἄλλα τόσα ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα ἕως τὸν 18ο αἰώνα. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Ἰγνάτιος μαρτυρεῖ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ὁ Μόστρας διέθετε τὸ 1825, ἦταν μόνο τέσσερα. Τὸ ποσοστὸ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων (2%) φαντάζει βέβαια ἐξαιρετικὰ ἰσχνὸ καὶ παράδοξο, θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν ὅμως εὐεξήγητο ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Μόστρας δὲν ἔμενε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, οὔτε πραγματοποιοῦσε εἰδικές ἀποστολές γιὰ τὴν προμήθεια τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ τὰ ἀπέκτησε ἀπὸ βιβλιοπῶλες καὶ βιβλιοσυλλέκτες τῆς Δύσης. ³⁴

31. Ὁ.π., σ. 288, σημ. 52. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Μόστρα, στὴν πρώτη τους συνάντηση ὁ κτήτορας τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης στὴν Πίζα δὲν ἀνέφερε τίποτα γιὰ τὴν ἀξία ἢ τὴν πώλησή της («ἐπειδὴ εἶμαι βέβαιος σχεδὸν ὅτι θέλει ἀναφέρει αὐτός. Μάλιστα μὲ εἶπεν ὅτι θέλει ἐπιστρέψει ἐπίτηδες διὰ νὰ ἴδῃ τὴν βιβλιοθήκην, καθὼς πρέπει»). Ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ λόρδος Guilford πρόσφερε 7.000 λίρες στερλίνες γιὰ τὰ πολυτίμα χειρόγραφα τῆς συλλογῆς (Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Μόστρας...», ὅ.π., σ. 110, 131· Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 244).

32. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 245.

33. Ὁ.π., σ. 258, 269.

34. Πβ. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 270.

Ἡ βιβλιοσυλλογή τοῦ Μόστρα εἶχε συγκροτηθεῖ με ἐκποίηση προσωπικῶν εἰδῶν καὶ κοσμημάτων ἀκόμα καὶ με χρέη.³⁵ Ὁ κτήτοράς της πολλὰ φορὲς στὴ μακρὰ χρονικὴ διάρκειά συγκατοίκησης με τὰ ἀγαπημένα του βιβλία, πιεζόμενος ἀπὸ τὰ χρέη καὶ τὶς ἄλλες βιοτικὲς μέριμνες, ἀντέδρασε ὅπως ὁ φιλόλογος τὸν ὁποῖο ζωγράφησε ἕνας ἄλλος λάτρης τῶν βιβλίων, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης: «Βίβλους ἐπριάμην παντοίας, νοῦν ἵνα θρέψω. Νῦν πωλῶ θρέψων σῶμα τὸ ὀλύμμενον».³⁶

Ἡ σκέψη γιὰ τὴν ἐκποίηση τῶν βιβλίων προκειμένου νὰ βελτιωθεῖ ἡ οικονομικὴ κατάστασις τοῦ κτήτορα ξεκίνησε τὸ 1818.³⁷ Τὸν Μάρτη τοῦ 1820 ὁ Δημήτριος φοβᾶται ὅτι μπορεῖ καὶ νὰ «τινάξει τὰ πέταλα, κατὰ τὴν ἀρτινὴν παροιμίαν», καὶ στέλνει στὸν Καποδίστρια τὴν καταγραφὴ τῶν κωδικῶν καὶ παλαιοτύπων, «χειρογράφων καὶ ἀρχαίων ἐκδόσεων». Ἐκλιπαρεῖ μάλιστα τὸν φίλο του νὰ μὴν διαλυθεῖ καὶ κατακερματιστεῖ ἡ βιβλιοθήκη, ἀλλὰ νὰ εὐεργετηθεῖ με τὴ συλλογὴ μιὰ πόλη καὶ ἐκεῖνος νὰ «καταντήσῃ βιβλιοπώλης». Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ τοῦ Μόστρα πρὸς τὸν Καποδίστρια (4/16 Μαρτίου 1820) προκύπτει ἡ πρότασις τοῦ δεύτερου νὰ δοθεῖ ἡ βιβλιοθήκη ἔναντι μιᾶς «πένσιας», σύνταξις 1.000 ἢ 1.200 φλωριῶν, ἀνάλογα με τὸν τόκο τῶν χρημάτων ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν βιβλίων, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Δημητρίου καὶ τῶν ἀδελφῶν του.³⁸ Τὸ 1821 ἡ ζυγாரία ἔγειρε πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἰωαννίνων, γιὰ συναισθηματικὸς λόγους. Ὁ Μόστρας με χαρὰ θὰ ἔδινε στὴν τιμὴ ἀπόκτησης τὰ βιβλία του στὴν πόλιν τῆς Παμβώτιδας, ἀποφασισμένος, ὡστόσο, νὰ μὴν ἀποχωριστεῖ τὶς *aldine* καὶ τὰ χειρόγραφα του.³⁹

Ἐν τούτοις, καμιά πρότασις καὶ συμφωνία δὲν εὐδοκίμησε καὶ ἡ συζήτησις γιὰ τὴν πώλησις τῆς βιβλιοθήκης συνεχίστηκε καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Τὰ ἔτη 1825-1826 τὸ θέμα τῆς πώλησης γινόταν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη «διὰ νὰ διορθώσῃ τὰς οἰκιακὰς ὑποθέσεις του καὶ νὰ ἡμπορεῖ νὰ

35. Ὁ.π., σ. 236, 238, 239.

36. Χαρίτων Καρανάσιος, «Εὐγένιου Βούλγαρη “Κύκλος ποιητικῶν ἀθυρματίων”». Πρώτη παρουσίασις βάζει τοῦ αὐτόγραφου κώδικα ΕΒΕ ἀρ. 1160», *Εὐγένιος Βούλγαρης. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Κέρκυρα, 1-3 Δεκεμβρίου 2006*, Ἀθήνα 2009, σ. 406, 418.

37. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 242, 243.

38. Λ. Μαρτίνη, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὁ.π., σ. 432-433· Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὁ.π., σ. 287-288· Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 244.

39. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 244.

έξοδεύη και εις τὸ ἐξῆς διὰ τὴν τελειοποίησιν τὴν βιβλιοθήκην του ἀπὸ νέας βιβλία», ὅπως ἔγραφε ὁ Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος εἰς μάτην ἔκανε διάφορες ἐκκλήσεις γιὰ τὴν ἀγορά τους, προβάλλοντας ἰδιαίτερα καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ τους ἀξία.⁴⁰ Ἡ ἴδια συζήτηση συνεχίστηκε καὶ ὅταν ἡ βιβλιοθήκη εἶχε μετακομίσει στὴν Κέρκυρα καὶ ὁ «προξενητής», ὁ μητροπολίτης δηλαδὴ Ἰγνάτιος, στὴν ἄλλη ζωή.

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1830 ὁ Μόστρας σκέφτεται πάλι νὰ πουλήσει τὰ χειρόγραφα του, στὴ μισῆ τιμῇ ἀπὸ ἐκείνη πού τοῦ εἶχε προτείνει ὁ Γκίλφορντ καὶ νὰ ἐκποιήσῃ τὶς σπάνιες ἐκδόσεις.⁴¹ Ἡ ἀπόκτηση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μόστρα ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο (*università*), τὴν Ἰόνιο δηλαδὴ Ἀκαδημία, ἦταν ἐπιθυμία καὶ στόχος τῆς κυβέρνησης. Στὸ τέλος τοῦ 1834, ὁ Ἄνδρέας Μουστοξύδης, πού εἶχε ἐκλεγεί στὸ ἀξίωμα τοῦ Ἄρχοντα τῆς Παιδείας τοῦ Ἰονίου Κράτους, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Αἰμίλιο Τυπάλδο ἔγραφε ὅτι σὲ περίπτωσιν ἐξέυρεσης χρημάτων τὸ πανεπιστήμιο θὰ ἐρχόταν σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἱππότη Μόστρα, «*proprietaryo d'una ricchissima biblioteca*», μὲ στόχο τὴν ἀγορά της.⁴²

Ἐννέα χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Μόστρα στὴν Κέρκυρα, οἱ συγγενεῖς του τὸν παρακινοῦν γιὰ τὴν τακτοποίηση τῆς βιβλιοθήκης, στρέφοντας τὴν προσοχὴ του πρὸς τὴν Ἀθήνα: «νὰ διαπραγματευθῆτε μὲ τὴν Κυβέρνησιν τὴν ἀλλαγὴν τῆς Βιβλιοθήκης μὲ καρποφόρους γαῖας καὶ μέρος χρημάτων». ⁴³ Ὅστόσο, οὔτε ἡ προσωπικὴ ἀνάγκη, οὔτε οἱ παροτρύνσεις τῶν συγγενῶν κατάφεραν νὰ πείσουν τὸν φιλαναγνώστη καὶ συνάμα βιβλιοσυλλέκτη νὰ ἀποχωριστεῖ τὴ βιβλιοθήκη του.⁴⁴ Ὁ θάνατος τὸν λύτρωσε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ ἐπώδυνα διλήμματα πού τὸν ταλάνιζαν ὅλα τὰ χρόνια: ζωὴ φτωγὴ μαζὶ μὲ ἀκριβοὺς φίλους ἢ πλούσια καὶ μοναχική; τὰ βιβλία κόσμημα τῆς προσωπικῆς κατοικίας ἢ τῶν ἀρχοντικῶν τῶν ἄλλων;

Ὁ Μόστρας πέθανε τὰ ξημερώματα τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1850.⁴⁵ Ὁ Ἄνδρέας Μουστοξύδης, πού τοῦ κρατοῦσε συντροφιά τὰ τελευταῖα χρό-

40. Ὁ.π., σ. 270, 272-273.

41. Λ. Μαρτίνι, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὁ.π., σ. 114, 115. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 251.

42. Δημ. Ἀρβανιτάκης, *Ἄνδρέας Μουστοξύδης...*, ὁ.π., σ. 297.

43. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 275-276.

44. Ὁ.π., σ. 265.

45. Ἐφ. Πατρὶς, ὁ.π., σ. 252 (νεκρολογία γιὰ τὸν Μόστρα, ἡ ὁποία δὲν ὑπογράφεται ἀλλὰ σημειώνεται ὁ χρόνος σύνθεσής της, 27.1.1850. Ἐνδεχομένως, πρόκειται

νια, ἀνήγγειλε τὸν θάνατο τοῦ φίλου του στὸν Αἰμίλιο Τυπάλδο στὶς 8 Φεβρουαρίου: «il mio amico Mostra, la cui compagnia era mia ricreazione e la sola di ogni sera, è morto l'altro ieri».⁴⁶ Τὸ νεκρὸ του σῶμα ἐτάφη στὸ μοναστήρι τῆς Πλατυτέρας, ἐκεῖ ὅπου ἀναπαύοταν ἦδη ὁ φίλος καὶ ὑποστηρικτὴς του Ἰωάννης Καποδίστριας μὲ τοὺς οἰκείους του καὶ ὅπου λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1855, θὰ εὑρίσκει τὴν αἰώνια ἀνάπαυση καὶ ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος, ὁ γνωστὸς ἔμπορος.⁴⁷

Δυστυχῶς, δὲν κατάφερα νὰ ἐντοπίσω τὴ διαθήκη τοῦ Δημητρίου Μόστρα στὸ κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο καὶ δὲν γνωρίζω ποιὸς ἐπέλεξε γιὰ κληρονόμους του καὶ μὲ ποῖο τρόπο ὄρισε τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης του, ἡ ὁποία ἦταν ἡ *delizia* τῆς ζωῆς του.⁴⁸ Ἀπὸ τίς εἰδήσεις γιὰ τὴ διαχείριση τῶν χειρογράφων μετὰ τὴν ἐκδημία ἐκείνου, τίς ὁποῖες παρουσιάζω στὴ συνέχεια, προκύπτει ὅτι κτήτορες μεριδίων τῆς συλλογῆς ἦταν τὰ ἀνήψια του, Σπυρίδων καὶ Κωνσταντῖνος Μόστρας, καθὼς καὶ ὁ Σπυρίδων Κόμνος.

Ὁ Σπυρίδων Μόστρας ἦταν γιὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δημητρίου Ἀποστόλη, εἶναι γνωστὸς καὶ μὲ τὸ πρόσθετο ἐπώνυμο Ἀθανασίου καὶ ὡς υἱοθετημένος γιὸς τοῦ Δημητρίου. Εἶχε νυμφευτεῖ Ἀγγλίδα καὶ ζοῦσε μὲ τὴν οἰκογένειά του στὴν Κέρκυρα.⁴⁹ Ὁ Κωνσταντῖνος Μόστρας ἦταν γιὸς τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του Γεωργίου καὶ εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς συγγραφέας.⁵⁰ Ἐνδεχομένως ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο ὁ ὁποῖος διαφύλαξε κει-

---

γιὰ κείμενο τοῦ συντάκτη τοῦ φύλλου Πέτρου Φωκᾶ). Στὸ κείμενο σημειώνεται ὅτι ὁ πατέρας του εἶχε πεθάνει πρόσφατα σὲ ἡλικία 110 ἐτῶν καὶ ἡ μητέρα του σὲ ἡλικία 107 ἐτῶν.

46. Δημ. Ἀρβανιτάκης, *Ἄνδρας Μουστοξύδης...*, ὁ.π., σ. 750, 881.

47. Λ. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας...», ὁ.π., σ. 115. Ἡ ἴδια, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές...», ὁ.π., σ. 421. Γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Κωνσταντῖνου Μόστρα, βλ. Κωνσταντῖνος Π. Θύμης, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Ὑπεραγίας Θεοτόκου Πλατυτέρας Κέρκυρας*, Κέρκυρα 2002, σ. 91 (ἂν καὶ ἡ δῆλωση τοῦ ὀνόματος στὸν τάφο εἶναι Κωνσταντῖνος Σ. Μόστρας, πρόκειται σίγουρα γιὰ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Δημητρίου, ὁ ὁποῖος δηλώνεται «ἐξ Ἄρτης ... πολὺν χρόνον ἐν Κερκύρᾳ διετέλεσε ἐμπορευόμενος» καὶ ὁ ὁποῖος τὸ 1855 ἦταν 77 ἐτῶν).

48. Λ. Δροῦλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 241.

49. Ὁ.π., σ. 259, σημ. 103 (παραπέμπει στὸ *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. 5, σ. 187) καὶ Π. Δρανδάκης, *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, ὁ.π., λῆμμα Ἀθανασίου Σπυρίδων, τ. 2, σ. 129.

50. C. Mostras, *Dictionnaire Géographique de l'Empire Ottoman*, St. Petersburg 1873.

μήλια μνήμης τῆς οἰκογένειας καὶ ὁ ὁποῖος διέσωσε τὴν ἀλληλογραφία τοῦ προστάτη τῆς Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας καὶ τὴν παρέδωσε στὸν ἀνηψιό του Σαράντη Φωστήρα.⁵¹ Γιὰ τὸν Σπυρίδωνα Κόμνο δὲν γνωρίζουμε ἂν ὑπῆρχε συγγενική σχέση ἢ ἂν ἦταν ἓνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς εὐεργετημένους νέους ποὺ σπούδασαν στὴν Ἰταλία, ἢ ἓνας ἀπὸ τοὺς λογίους ποὺ κρατοῦσαν συντροφιά στὸν Μόστρα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του.⁵² Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Κόμνος ἐμφανίστηκε στοὺς κύκλους τῶν βιβλιόφιλων ὡς κληρονόμος τοῦ Μόστρα. Ὁ Ἰ. Καρασούτσας, ὁ ὁποῖος σύστησε στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὸν Κόμνο ὡς καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας, ἔγραψε γιὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ εἶχε στὴν κατοχὴ του ὁ τελευταῖος ὅτι περιῆλθαν σὲ ἐκεῖνον («κατὰ κληρονομίαν παρὰ τοῦ μακαρίτου Μόστρα»).⁵³ Ὁμοίως ὁ Henry Coxe, ὁ ὁποῖος γνώρισε στὴν Ἀθήνα τὸν «εὐγενὴ Corpe», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, ἀναφερόμενος στὰ χειρόγραφα τοῦ ἔγραψε γιὰ τὸν Κόμνο: «who had inherited them with a library of printed books from a near relation».⁵⁴ Ὁ Κόμνος ἀναφέρεται τὸ 1841 μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μαθητῆ τοῦ Μεσαίου Σχολείου Κερκύρας ἀνάμεσα στοὺς συνδρομητὲς βιβλίου τοῦ Κ. Ἀσώπιου.⁵⁵ Τὸ 1845 δημοσιεύτηκε τὸ πρῶτο τοῦ ἔργο στὸ ὁποῖο δηλώνει «cittadino ionio»⁵⁶ καὶ τὸ 1849 τὸ ἔργο του *Πρόδρομος Φιλοσοφίας*, τὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε στὸν Δημήτριο Μόστρα,⁵⁷ καὶ στὸ ὁποῖο ὑπέγραψε ὡς διδάκτωρ Νομικῆς καὶ Φιλοσοφίας, πάρεδρος τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν. Ἄλλα μικρὰ ἔργα τοῦ ἐμφανίστηκαν ἐπίσης τὰ ἔτη 1865, 1867, 1875.⁵⁸ Στις διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ δωρεὰ τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα

51. Σπ. Παπαγεώργιος, «Τοῦ μητροπολίτου Ἄρτης Ἰγνατίου...», ὅ.π., σ. 201. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἰγνατίου μαζί μὲ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μόστρα πέρασε κατόπιν, ὡς γνωστόν, στὰ ΓΑΚ (Λ. Δρούλια, «Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 47, 48).

52. Πβ. ἐφ. *Πατρίς*, ὅ.π., σ. 252.

53. Κ., «Χειρόγραφα», *Πανδώρα* 8 (1857-1858), 143.

54. Henry Octavius Coxe, *Report to Her Majesty Government on the Greek Manuscripts yet remaining in Libraries of the Levant*, London 1858, σ. 30.

55. Κωνστ. Ἀσώπιος, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἑλληνικὴν σύνταξιν*, Κερκύρα 1841, σ. 836.

56. *Anatema, ad ogni politica che non sia... filosofia*, 1845 (Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἰονικὴ Βιβλιογραφία. Bibliographie Ionienne 16ος-19ος αἰώνας*, τ. Α' 1508-1850, Ἀθήνα 1998, ἀρ. 2989).

57. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 267.

58. Οἱ τίτλοι τῶν γνωστῶν ἔργων του: *Medailles grecques inédits*, Paris 1865· *Περὶ τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς Σκέψεις*, Ἀθήνα 1867· *Ἡ ἐν 62 ὡραῖς ἐξελέγξασα τὴν*

στη Δημόσια Βιβλιοθήκη τὸ ἔτος 1847 συμμετεῖχε καὶ ὁ Κόμνος, πρόσωπο ἔμπιστο τοῦ κτήτορα ἢ ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Ἀθήνα.⁵⁹ Τὸ 1850 διορίστηκε στὴ Στρατιωτικὴ Σχολὴ ὡς καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας.⁶⁰ Στὶς ἀρχές τοῦ 1868 ἀνέλαβε τὴν Ἐφορεία τῆς Δημόσιας καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης, οἱ ὁποῖες εἶχαν συνενωθεῖ τυπικὰ καὶ διοικητικὰ ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1867, καὶ ἐργάστηκε μεθοδικὰ γιὰ τὴν κατάταξη τῶν βιβλίων,⁶¹ συνέγραψε μάλιστα γερμανιστὶ καὶ σύγγραμμα γιὰ τὸ ἀριθμητικὸ σύστημα στὴν ταξινόμηση τῶν βιβλιοθηκῶν.⁶² Ὑπῆρξε ἐπίσης μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.⁶³

Τόσο οἱ συνεπόνυμοι συγγενεῖς τοῦ Μόστρα ὅσο καὶ ὁ Κόμνος ἀντιμετώπισαν τὴν κληροδοσία τῆς πλούσιας βιβλιοθήκης ὡς ὑλικὸ μόνάχα ἀπόκτημα, ἱκανὸ νὰ φέρει κέρδη στοὺς νέους κτήτορες. Ἡ μεγάλη βιβλιακὴ συλλογὴ διαλύθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ κτήτορα. Ἡ χαμένη βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα ἀπασχόλησε τὴν ἱστορικὸ Λουκία Δρούλια, ἡ ὁποία συγκέντρωσε πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ τὶς περιπέτειες τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀρτινοῦ λογίου.⁶⁴ Ἀπὸ τὸν Θησαυρὸ τῆς βιβλιοθήκης ἡ ἱστορικὸς κατάφερε καὶ ταύτισε ἓνα χειρόγραφο. Παρότι ἡ συγγραφέας μέσα ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἔρευνα πίστευε ὅτι τὸ θέμα τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα παρέμενε ἀνοιχτὸ καὶ ὅτι θὰ μπορούσε νὰ

Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Ἐπιτροπή, 1875 (Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἰονικὴ Βιβλιογραφία. Bibliographie Ionienne 16ος-19ος αἰώνας*, τ. Β' 1851-1880, Ἀθήνα 2000, ἀρ. 5116, 6399).

59. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 253, 278.

60. Βλ. ὅσα γράφει ὁ ἴδιος, *Περὶ τῆς στρατιωτικῆς...*, ὅ.π., σ. 3, 9.

61. *Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ ΚΕ' Ὀκτωβρίου 1870 ἡμέρᾳ τῆς ἐπισήμου ἐγκαθιδρύσεως τῶν νέων ἀρχῶν τοῦ ἔθνικοῦ πανεπιστημίου ὑπὸ τοῦ πρώην πρυτάνεως κ. Παύλου Καλλιγᾶ...*, Ἀθήνησιν 1870, σ. 34, 35· Τριαντ. Σκλαβενίτης, «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Ἱστορικὸ σχέδιον», *Θησαυροὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Κατάλογος Ἐκθεσης*, ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ Β. Κρεμμυδάς, Τρ. Σκλαβενίτης, Κ. Στάικος, Ἀθήνα 1999, σ. μγ'.

62. *Ἐφημερὶς τῶν Βιβλιοφίλων*, ἔτος Α', ἀρ. 11, 16 Νοεμβρίου 1834, ἀρ. 637.

63. Βλ. ἐνδεικτικὰ, *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ Ἰουνίου 1871 μέχρι Ἰουνίου 1872*, σ. 45.

64. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π. Εἰδικὰ γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ κλήθηκε νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ κτήτορας σχετικὰ μὲ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς, τὴ στέγαση καὶ τὴ διατήρησή τῆς, βλ. ὅ.π., σ. 229-261.

συνεχιστεί ή αναζήτηση για τὰ έντυπα και τὰ χειρόγραφα σὲ σύγχρονες βιβλιοθήκες, στὴ συνέχεια ἔγραψε ὅτι «δὲν θεωρεῖται πιὰ σκόπιμο ἀφοῦ, οὐσιαστικά, νομίζω ὅτι ἔχει συμπληρωθεῖ ἱκανοποιητικά ἡ εἰκόνα τῆς ὅλης διαδρομῆς»⁶⁵. Τὸ δημοσίευσμά της ἐνέπνευσε τὸν λογοτέχνη Δημήτρη Μαμαλούκα γιὰ τὴ σύνθεση μιᾶς ἱστορίας μυστηρίου, περιπέτειας και ἀγωνίας,⁶⁶ ἀποστασιοποιημένης φυσικὰ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα και ξένης πρὸς τὴν περιέργεια τῶν ἱστορικῶν. Ἡ ἴδια δημοσίευση παρακίνησε και τὴ γράφουσα στὸ ἐράνισμα εἰδήσεων γιὰ ἐκείνη τὴν «πολύτομο και πολύτιμη»⁶⁷ βιβλιοθήκη.

Μὲ τὴ συμβολὴ τῆς τεχνολογίας και τὴν ψηφιοποίηση χειρογράφων ἔχουν φανεῖ ἐδῶ και καιρὸ οἱ δρόμοι πὸ ἀκολούθησαν κάποια «μωστριανὰ» χειρόγραφα. Στὴν παρούσα μελέτη καταθέτουμε τὴ μικρὴ μας συμβολὴ γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐννέα συνολικὰ χειρογράφων πὸ προέρχονται ἀπὸ τὴ συλλογὴ ἐκείνου τοῦ παθιασμένου βιβλιόφιλου. Τὰ ἀνήψια τοῦ Μόστρα πούλησαν στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη τουλάχιστον πέντε, ἐξακριβωμένα, χειρόγραφα. Σύμφωνα μὲ τὰ σημειώματα τῶν ἐπιμελητῶν τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης στὰ παράφυλλα τῶν χειρογράφων, πληροφοροῦμεθα ὅτι τέσσερα χειρόγραφα ἀγοράστηκαν στὶς 13 Νοεμβρίου 1852, δύο μόλις δηλαδὴ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Δημητρίου, ἀπὸ τὸν τότε κτήτορά τους Σπυρίδωνα Α. Μόστρα, ἐνῶ ἄλλο ἓνα, τὸ ὁποῖο εἶχε ἤδη περιέλθει στὴν κατοχὴ ἑνὸς λονδρέζου βιβλιοπώλη, πούληθηκε στὴ Βιβλιοθήκη τὸ 1853. Τὰ χειρόγραφα Μόστρα πὸ βρίσκονται σήμερα στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη εἶναι τὰ παρακάτω και ἔχουν ψηφιοποιηθεῖ ὅλα, χάρις στὴν εὐγενικὴ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Σταῦρος Νιάρχος.

Στὴ συνέχεια παραθέτω τὴν κωδικολογικὴ περιγραφὴ τῶν χειρογράφων.

BL Add. 19058

Χαρτ., 18ος αἰ., φ. 588, 2 στήλες.

(φ. 3r) Ὁ τίτλος: *Φρασιολογία τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος ἔκ τε πεζογραφίας, και ἐπῶν τῶν Ὀμήρου παραλλήλως προσθεθειμένων συνεραισθεῖσα μὲν ἐκ τῶν ἐν τοῖς μάλιστα περὶ λόγους εὐδοκίμων συγγρα-*

65. Λ. Δρούλια, «Λογισύνη και βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 261.

66. Δημ. Μαμαλούκας, *Ἡ χαμένη βιβλιοθήκη τοῦ Δημητρίου Μόστρα*, Ἀθήνα 2007.

67. Κ., «Χειρόγραφα», ὁ.π., σ. 143.

φρών παρά τοῦ ἐν διδασκάλοις ἱεροσοφολογιωτάτου κυρίου Εὐστρατίου, τοῦ ἐκ Βυθκουκίου τῆς ἐν Ἠπειρῷ Κολωνίας (ἀκολουθοῦν τρεῖς γραμμῆς σβησμένες καὶ ἡ πρώτη λέξις ἀπὸ τὴν τέταρτη καὶ στὴ συνέχειαι:) διαίρεθεισα. τόμος πρῶτος.

(φ. 5r-587v) Τίτλος: Φρασιολογία τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος, ἐκ τε πεζογραφίας καὶ τῶν Ὀμήρου ἐπῶν. Ἀρχὴ τοῦ ἄλφα στοιχείου. τὸ ἄλφα μετὰ τοῦ βῆτα. Ἄρχ.: ἀβάπτιστος ὦ ἀγχιστεῖ τὸ ἀσεβής. ἀμέθεκτος καὶ ἀμύητος παντὸς ἱεραρχικοῦ τελεστηρίου μηδὲ τὴν κατὰ θείαν ἀπότηξιν ἐνθεον ἐσχηκῶς ὑπαρξιν. Ἰλ. σ. ἱρῶν δ' ἄμμορος ἔστι λουτροῶν ὠκεανοῖο... Τελ.: ...Κωλύοντί σε, καὶ ἀποτρέποντι ἔργου τινός, ἐρεῖς ᾧ συστοιχεῖον τό, τε φοβοῦντί σε καὶ συμβουλεύοντί σε κακῶς, ἐρεῖς μὴ μῆπω ἐς θρόνον ἕζη διοτραφεῖς... τὸ κατὰ ποιήσεις κώλυμα.

Τὸ χειρόγραφο δὲν εἶχε ἀρίθμηση φύλλων ἀλλὰ στηλῶν (1-1925). Στὸ πρῶτο παράφυλλο (φ. 1r) καὶ στὸ φ. 2ar ὑπάρχει σημείωση γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ χειρογράφου: *Purchased of Mr Spiridion A. Mostras 13 Nov.r 1852. 2 vols.* Στὸ δεύτερο παράφυλλο (φ. 1v) ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Μόστρα ἢ τῶν κληρονόμων του ἡ σημείωση: *Εὐστρατίου ἱεροδιδασκάλου, Φρασεολογία τοῦ ἑλλην. ἰδιώματος ἐκ τε πεζογραφίας καὶ τῶν Ὀμήρου ἐπῶν κτλ. Τόμος Α'. Σημ. Τὸ παρὸν χειρόγραφον εἶναι ἀνέκδοτον.* Στὸ φ. 1r μόνον ἡ ἔνδειξις: 19058. Στὸ φ. 2r σὲ ἐπικολλημένο φύλλο ὁ τίτλος: *Φρασιολογία τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος, ἐκ τε πεζογραφίας καὶ τῶν Ὀμήρου ἐπῶν* (ἀκολουθοῦν δύο γραμμῆς σβησμένες). Στὸ χειρόγραφο ἔχουν ἐπικολληθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα φύλλα μὲ προσθήκας λημμάτων ἀρχαίων κειμένων καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τους. Στὸ φ. 4v ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου: *ὡς δ' ὅτε τις δαλὸν σποδιῆ ἐνέκρυψε μελαίνῃ/ ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῆς, ᾧ μὴ πάρα γείτονες ἄλλοι/ σπέρμα πυρὸς σώζων ἵνα μὴ πόθεν ἄλλοθεν αἴοι.* Ὀδ. ε. οὕτως ἰδοῦ σοι λογογράφοι πάντες, ὥσπερ οἱ παρ' Ἀθηναίῳ δειπνοσοφισταί. Ὁμοίως στὸ φ. 588r-v προσθήκη κειμένου. Ἄρχ.: *λ ἐπειγόμενον τινα (πρὸς τινα) κατέχει τις, περιέργον ἄττα ἐρωτῶν ἀνεστάλην τὴν ὁρμὴν...* Τελ.: *...κὰν μερικὴ νόσος ἐμποδὼν ἴστανται οὐ φημί δεῖν τὰ καθήκοντα προδιδόναι καὶ ταύτη φίλον ἄνδρα.*

Τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου εἶναι ἀρκετὰ πυκνογραμμμένο σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση.

BL Add. 19059

Χαρτ., 18ος αϊ., φ. 529, 2 στήλες.

(φ. 3r) Τίτλος: *Φρασιολογία τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος ἐκ τε πεζογραφίας καὶ ἐπῶν τῶν Ὀμήρου παραλλήλως προστεθειμένων συνερασιθεῖσα μὲν ἐκ τῶν ἐν τοῖς μάλιστα περὶ λόγους εὐδοκίμων συγγραφέων παρὰ τοῦ ἐν διδασκάλους ἱεροσοφολογιώτατου κυρίου Εὐστρατίου, τοῦ ἐκ Βυθουκίου τῆς ἐν Ἡπειρῷ Κολωνίας* (ἀκολουθοῦν 3-4 γραμμὲς με διαγεγραμμένο κείμενο). *Τόμος δεύτερος.*

(φ. 4r-512v) [Λήμματα Κω-Ω]. Ἄρχ.: *Κω. Κώλυμα εἰς τι. κωλύματα. ἐναντία. ἐμποδῶν. φράγματα. ἐγκοπή. ἔργματα. ἐμπόδιον. ἐμπόδισμα. πρόβολος ἢ ἐν θαλάσῃ ἐξέχουσα πέτρα.... Ἄρχῃ τοῦ λάμβδα στοιχείου. Τὸ λάμβδα, μετὰ τοῦ ἄλφα. λαβεῖν τι οὐ προηγείται τὸ δοῦναι τι... Τελ.: ... γαστήρ δ' ἄδῶηκτος χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνεῖν/ πόρνοι δ' εἰσηλθον πόρνοι δύο θανατοποιοί/ ἄς Στρατοκλῆς ἦλαννε ποδώκεας ὄρνιθας ὡς.* (Αθήναιος, *Δειπνοσοφιστής* 4, παράγρ. 13, 140, 156).

(φ. 513r-523r) Πίναξ ὀλικὸς τῶν ἐν τῷ παρόντι τεύχει ἐπιγραφῶν τῶν φράσεων. Ἄρχ.: *ΑΒ ἀβάπτιστος-1. ἀβέλετος-1. ἀβόηθος δρῶν ἢ δράσας τι-3. ἀβόηθος πάσχων τι-6... Τελ.: ... Ωο ὠδὸν -3539... ωχ ὠχρὸς τὴν ὄψιν, καὶ ὠχρῶν- 3553. Τέλος τοῦ πίνακος.*

Τὸ κείμενο τοῦ Εὐρητηρίου εἶναι τρίστηλο σὲ ὅλα τὰ φύλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο (φ. 523r), στὸ ὁποῖο εἶναι μονόστηλο. Εὐρητηριάζονται ὅλα τὰ λήμματα μετὰ τὴν δήλωσιν τῆς στήλης τοῦ χειρογράφου στὴν ὁποία ἀπαντοῦν.

Στὸ φ. 1r, σὲ ἓνα κομμάτι χαρτιοῦ, μέσα σὲ πλαίσιο ἢ ἐξῆς ἐπιγραφὴ ἢ ὁποῖα διαγράφηκε: *Εὐστρατίου, φραδομοσύνης παράλληλα τὰδ Ἑλλάδος. Καὶ στὴ συνέχεια: Φραστικὴ ἀρμονία παράλληλος φωνῆς Ἑλλάδος.* Στὸ φ. 1v μεταγενέστερη σημείωσις ὅπως καὶ στὸν προηγούμενο τόμο: *Εὐστρατίου Ἱεροδιδασκάλου Φρασιολογία, κτλ. Τόμος Β'.* Στὸ φ. 2r, σὲ ἐπικολημένο σὲ ἄλλο φύλλο, παραδείγματα ἐπιστολικῶν τύπων. Ἄρχ.: *(φιλική) εἰς φίλον διὰ πολλοῦ ἀποστείλαντα ἦν ἄρα τοῖς ποθοῦσιν ἔαρ οὐ καιροῦ μεταβολή...* Στὸ φ. 524r-v (σὲ ἐπικολημένο φύλλο, ὅπως στὴν ἀρχή, τὸ φύλλο κατεστραμμένο στὸ ἄνω μέρος) ὑποδείγματα ἐπιστολῶν. Ἄρχ.: *ὁ δὲ <...> τεθαύμακα μάλιστα λέξω <το>σοῦτων προύχοντα, μὴ τῶν ἐλαττόνων ὑπεριδεῖν... (συστατικὴ) Τῷ φέροντι τὴν ἐπιστολήν, πολλὰ παρὰ σοῦ τὴν εἴνοιαν ἀπαιτεῖ... (ἀπαντητικὴ εἰς φίλον διὰ πολλοῦ γεγραφότα) ... (συστατικὴ)... (φιλικὴ) ...* Στὰ φ. 525r-526v, σὲ σπαράγματα φύλλων, σημειώσεις γιὰ ἐρμηνεῖς λέξεων καὶ παραθέματα, οἱ

όποίες διαγράφηκαν στη συνέχεια από τον γραφέα του χειρογράφου. Στο φ. 527r-v, με άλλο χέρι, έπιστολή (το φύλλο είναι αρκετά κομμένο στην άκρη και η κατανόηση του κειμένου αρκετά δυσχερής). Άρχ.: *Κύριε Ευστράτιε. Ίδου συνόνημε έλλογιμώτατε κατά του λογιδρίου σου... Τελ.: ... ότι ζήλω θείω φερόμενος έρωτώ μαθείν.* Στο φ. 528r, όμοίως έπικολλημένο, από τον ίδιο γραφέα στην άριστερή ώα ό τίτλος: *φραστική άρμονία έλλ. []φθόγγου.* Στο ίδιο φύλλο σημειώσεις και λογαριασμοί από τον γραφέα του χειρογράφου: από *σεπτεμβρίου 20 1791 Άρτη/μέ καρτερη έως τέλος [] έτους του αυτού ... .. εϊόθη κ. Νικολώ Μόστρα/άπό παπα τής έκκλησίας 27/... περισω και τής πολιτείας/του έτους τούτου από τον Γιά<ννη> Γεώρ<γιου> έξ ... /...γρ(όσια) 90.* Στο φ. 528v διάφορες σημειώσεις από τον γραφέα του χειρογράφου για λήμματα. Κατεστραμμένο το άνω μέρος του φύλλου. Στο τέλος του φύλλου συνεχίζουν οι άνωτέρω σημειώσεις: *ντογάνας λογαριασμός εις φ....* Στη συνέχεια λήμματα και κατόπιν: *άπό παπα Γιάννη Κέφο νταμετζάναν μίαν μπότζαις...* Στο φ. 529r όμοίως διάφορα λήμματα και παραθέματα κειμένων διαγραμμένα από τον γραφέα του Φρασεολογίου.

Τά χειρόγραφα BL Add. 19058 και 19059 στην περιγραφή του Richard είναι χρονολογημένα στον 17ο αιώνα,⁶⁸ ανήκουν όμως σαφώς στον 18ο αιώνα, έφόσον ό συντάκτης του Φρασεολογίου, Ευστράτιος ό Ήπειρώτης (όπως τον όνομάζουν οι συντάκτες του καταλόγου), έζησε τον 18ο αιώνα.⁶⁹ Η γραφή είναι έπιμελημένη και εύκρινής – υποθέτουμε ότι ό γραφέας ταυτίζεται με τον συντάκτη του έργου αν και άπουσιάζει η ρητή δήλωση. Τα χειρόγραφα δέν ήταν δεμένα. Στον δεύτερο τόμο ύπάρχει άρίθμηση στηλών 1926-3556, έως το φ. 512v. Η άρίθμηση συνεχίζεται και στις σελίδες του Εύρετηρίου (στο φ. 523r ή ένδειξη 3577). Η συνεχής άρίθμηση των στηλών μάς υποψιάζει ότι ό άρχικός γραφέας δέν είχε

68. Για την περιγραφή των χφ BL, Add. 19058 και 19059, βλ. Marcel Richard, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum*, Paris 1952, σ. 32· *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum, 1848-1853*, London 1868, σ. 193.

69. Άναλυτικά για τον δάσκαλο από το Βυθκούκι, βλ. Παναγιώτα Τζιβάρα, «Ό δάσκαλος από το Βυθκούκι και ό ιππότης από την Άρτα: μιá μικρή ιστορία για ένα μεγάλο χειρόγραφο», *Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών. Έλληνισμός και Βαλκάνια - άμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)*, Κομοτηνή 2019 (ύπό δημοσίευση).

διαιρέσει τὸ ἔργο του στοὺς δύο τόμους. Στὴ ράχη τοῦ χειρογράφου ἡ ἔνδειξη: *EUSTRATHI PHRASIOLOGIA IDIOMATIS GRECI. TOM. II. MUS. BRIT. JURE EMPTIONIS 19.059.*

BL Add. 19060

Χαρτ., 16ος αἰ., φ. iv+184.

(φ. 1r-184r) [Παράφρασις στὰ Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ Νικομάχεια]. Τίτλος: *Ἰωάσαφ μοναχοῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὃς καὶ αὐτοκράτωρ ἤδη ἦν παράφρασις τῶν Ἀριστοτέλους Ἠθικῶν Νικομαχείων α" κε(φάλαιον) α' ὅτι ἔστι τὸ ἔσχατον τέλος πρὸς ὃ πᾶσαι τάττονται αἱ ἀνθρωπίναι πράξεις. Ἄρχ.: Ἐν πάσῃ τέχνῃ καὶ μεθόδῳ, ἀγαθόν τι ζητοῦμεν... Τελ.: ...τούτων γὰρ δὴ πάντων θεωρηθέντων, συνίδοιμεν ἄν, καὶ ποῖα πολιτεία ἀρίστη καὶ πῶς ἐκάστη ταχθεῖσα καὶ τίσι νόμοις καὶ ἔθεσι χρωμένη τοῖς πολιτευομένοις λυσιτελήσει λέγομεν οὖν ἀρξάμενοι.*

Στὰ περιθώρια τοῦ κειμένου καὶ σὲ πολλὰ φύλλα ὑπάρχουν σημειώσεις καὶ σχόλια. Στὸ παράφυλλο IIIr καὶ IVr ἡ σημείωση: *Purchased of Mr Spiridion A. Mostras 13 Nov. 1852.* Στὸ παράφυλλο IIIr τεμάχιο φύλλου μὲ παλαιότερη ἐτικέτα. Στὸ φ. 1r στὴν ἐπάνω ὠα σὲ μεταγενέστερη σημείωση ἐπαναλαμβάνεται ὁ τίτλος: *Ἰωάσαφ μοναχοῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ Παράφρασις τῶν Ἀριστοτέλους Ἠθικῶν.* Οἱ τίτλοι μὲ ἐρυθρό.

Τὸ χειρόγραφο ἦταν τὸ μοναδικό, ἀπὸ τὴ συλλογὴ Μόστρα, ἕως σήμερα γνωστὸ καὶ ἐντοπισμένο στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη.⁷⁰ Ἐξάλλου, εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας, γεγονός πὸς διευκόλυνε τὴν ἀναμφίβολη ταύτισή του καὶ ἔκανε εὐκόλο τὸν ἐντοπισμό του. Τὸ χειρόγραφο εἶχε χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο ὡς «βιβλίον πολῦτιμον» καὶ ὡς τὸ πρῶτο ἀντίγραφο, ἴσως, τοῦ πρωτοτύπου καὶ ὅτι ἔφερε στὸ τέλος τὴ δήλωση τῆς γραφῆς του στὸ Ἅγιο Ὄρος, μὲ ἔξοδα τοῦ αὐτοκράτορα Καντακουζηνοῦ.⁷¹ Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν εἶχε μπροστά του τὸ χειρόγραφο, ὅταν τὸ περιέγραφε, καὶ δὲν μετέφερε τὰ σημειώματα μὲ

70. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 258-259. Γιὰ τὸ χειρόγραφο, βλ. Μ. Richard, *Inventaire des manuscrits...*, ὁ.π., σ. 32· *Catalogue of Additions...*, ὁ.π., σ. 193.

71. Λ. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 269, ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου (24 Φεβρ. 1825) πρὸς τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη.

ἀκριβεία. Ὄντως, στὸ φ. 108r, μετὰ τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου ζ' τῶν Ἡθικῶν καὶ πρὶν ἀπὸ τῆ σχηματικῆ παραστάση τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν παθῶν («ἡ κακία, ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ»), ὑπάρχει ἡ σημείωση γραμμμένη μὲ ἐρυθρό: *Τὸ βιβλίον γέγονε δι' ἑξοδ(ον) τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου βασιλέως ἡμῶν, ἰωάσαφ μοναχοῦ τοῦ καντακουζινοῦ, ἐν ἔτει ζωσε', μην(ος) νο(εμβρίου) κδ', (ἰνδικτιῶνος) ε'.* Σαφῶς τὸ χειρόγραφο εἶναι ἀντίγραφο ἀπὸ ἄλλο τοῦ 1366 ἀλλὰ δὲν δηλώνεται ὅτι γράφτηκε στὸ Ἅγιο Ὅρος, οὔτε βέβαια ἡ σημείωση βρίσκεται στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου. Ὁ Ἰγνάτιος ὁμῶς στὴν ἀναφορά του γιὰ τὸ χειρόγραφο παραδίδει μία ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία γιὰ τὸ συγκεκριμένο ὄτι: «ἔπεσε εἰς χεῖρας τοῦ Μόστρα ἀπὸ τὸν χαλασμὸν τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Ὁ «χαλασμὸς τοῦ Ἁγίου Ὁρους» συνδέεται πιθανὸν μὲ τὶς διαρπαγὰς ἢ πωλήσεις χειρογράφων στὸν Ἄθω στὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς (1821-1830). Σὲ μία ὑπηρεσιακὴ ἔκθεση τὸ 1880 ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἔγραφε: «Ἄλλ' εἶνε ἐπ' ἴσης ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τὰ χειρόγραφα ἠγοράζοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τῶν ἐν ταῖς μοναῖς ἐναπομεινάντων κατὰ καντάρια ἀντὶ ὀλίγων παράδων». ⁷² Δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ ποιο ἀκριβῶς ἀγιορείτικο μοναστήρι προέρχεται τὸ χειρόγραφο. Ὑποθέτουμε ὅτι μοναστήρι προέλευσης ἦταν τὸ Βατοπαίδι (στὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἴσως καὶ τὸ πρωτότυπο), ὅπου τὸ 1785 ὁ J.-B.-G. D'Ansse de Villosion εἶχε δεῖ χειρόγραφα ἀπὸ τῆ γραφίδα τοῦ Καντακουζινοῦ καὶ στὸ ὁποῖο σώζονται καὶ σήμερα πολλὰ συνδεδεμένα μὲ τὸν αὐτοκράτορα ὡς κτήτορα ἢ παραγγελιοδότη, δωρεὰ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του βιβλιοθήκη στὸ μοναστήρι τὸν 14ο αἰ. ⁷³

72. «Ἐκθεσις Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀποστολῆς αὐτοῦ. Γ'», *Αἰὼν* (8 Ὀκτ. 1880), ἀριθ. 3346· βλ. καὶ Ἰωάννης Μαμαλάκης, «Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 7 (1957), 217-221.

73. Γεώργιος Κουτζακιώτης, «Οἱ ἔρευνες τοῦ Villosion στὸν Ἄθω (1785). Ἀπόηχοι, ἐρμηνεῖες καὶ σπαράγματα», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 26 (2007), 46 σημ. 3. Γιὰ τὴ δωρεὰ Καντακουζινοῦ στὴ μονὴ Βατοπαιδίου τὰ χρόνια 1347-1354, βλ. Ἐριχ Λάμπερτς, «Ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς», *Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου. Παράδοση - Ἱστορία - Τέχνη*, τ. Β', Ἅγιον Ὅρος 1996, σ. 568-569. Γιὰ τὰ σωζόμενα στὴ μονὴ χειρόγραφα ἀπὸ τῆ δωρεὰ Καντακουζινοῦ, βλ. Erich Lamberg, *Katalog der griechischen Handschriften des Athosklosters Vatopedi. Band I, Codices 1-102*, Θεσσαλονικὴ 2006, σ. 44, 49, 300 (χφ ἀρ. 5, 6, 65).

BL Add. 19062

Χαρτ., ἔτους 1596, φ. 330.

(φ. 2r-330r) Τίτλος: *Πρακτικά τῆς Γ^{ης} συνόδου*. Ἄρχ.: *Κύριλλος πρεσβυτέροις καὶ διακόνους πατρᾶσι μοναχῶν καὶ τοῖς σὺν ὑμῖν τὸν μονήρη βίον ἀσκοῦσι...* Τελ.: *... γέγραπται γάρ, ὅτι δίδου σοφῶ ἀφορμὴν, καὶ σοφώτερος ἔσται, γνώριζε δικαίῳ καὶ προσθήσει τοῦ δέχεσθαί σε. Τέλος.*

Στὸ φ. 1r ἡ σημείωση: *Purchased of M. Spiridion A. Mostras 13 Nov. 1852*. Στὸ φ. 1v μεταγενέστερη σημείωση: *Πρακτικὰ τῆς τρίτης συνόδου*. Στὸ φ. 330v τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα: *ἔτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς Ματθαίου ἱερομονάχου καὶ πρωτοσυγγέλου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐν τῇ θεοσώστῳ πόλει Μοσχοβία τῆς μεγάλης Ῥωσίας, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγίου βασιλέως ἡμῶν καὶ αὐτοκράτορος κυρίου Θεοδώρου Ἰωαννοβήτζη ἐν ἔτει ζρδ' ἰουλλίῳ κθ' ἰνδικτιῶνος θ'. θύτης μοναχὸς ἀμαρτωλὸς Ματθαῖος ἔγραψε ταύτην τὴν θεόπνευστον βίβλον.*⁷⁴ Κατόπιν ἀπὸ ἄλλο χέρι τοῦ 17ου αἰῶνα, ἡ ἐνθύμησις γιὰ τὸν θάνατο τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ Α' στὶς 11 Νοεμβρίου 1617 καὶ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ ἀδελφοῦ του Μουσταφᾶ. Στὸ φ. 2r καλλιτεχνικὸ ἐπίτιτλο καὶ ἀνθοειδὲς ἀρχόγραμμα, καλλιτεχνικὰ ἀρχογράμματα καὶ στὰ ἄλλα κεφάλαια.⁷⁵

BL Add. 19551

Χαρτ., 18ος αἰ., φ. 161.

(φ. 3r-116v) Τίτλος: *Τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ λογιωτάτου ἐπισκόπου Κιθίων κυρίου Μαξίμου τοῦ Μαργοννίου, ἐπιστολαί, καὶ ἄλλων τινῶν*. Ἄρχ.: *Τῷ πανοσιωτάτῳ, καὶ σοφωτάτῳ ἐν πνευματικοῖς πατρᾶσι κυρὶ Ἰωάσαφ, ἀδελφῷ ἐν Χριστῷ πανεντιμωτάτῳ Μάξιμος εἰς πρᾶττειν*. *Τῶν ἐραστῶν οἱ περὶ τι διακαῶς τὴν φλόγα ἐκκαίοντες, οὐχ ὅτι γε τοῦ ἐρωμένου τοῦνομα διὰ μνήμης αἰεὶ ποτε φέρειν εἰώθασιν...* (φ. 115v-116v) *Ματθαίῳ τῷ Χαλκιοπούλῳ, ὀσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος ταπεινὸς Κυθήρων ἐπίσκοπος, εἰς πρᾶττειν...* Τελ.: *... τῆς πρὸς*

74. Γιὰ τὸν γραφέα Ματθαῖο Μυρέων, βλ. Ernst Gamillscheg – Dieter Harlfinger – Herbert Hunger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, I. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Großbritanniens*, Wien 1981, ἀρ. 271· Olga Gratzidou, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596-1624). Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600*, Athen 1982.

75. M. Richard, *Inventaire des manuscrits...*, ὁ.π., σ. 32· *Catalogue of Additions...*, ὁ.π., σ. 194.

ἡμᾶς ἀμοιβαίας φιλίας οὐκ ἂν φθάνοις ποιούμενος. Ἐκ τῆς Μουσολέντου ἐπισκοπῆς, δεκεμβρίου 5^η ἵσταμένου κατὰ τὸ ἀφ' ἔτος τὸ σωτήριον.

(φ. 116v-121v) Λόγοι Μαργούνιου (φ. 116v) Τίτλος: *Μάξιμου ταπεινοῦ Κυθῆρων ἐπισκόπου εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐπιφανείων τοῦ Σωτήρος λόγος ἐγκωμιαστικός.* Ἄρχ.: *Καὶ ποῦ δ' ἂν ἡμεῖς τὰς τοῦ λόγου ἡγίας εὐκαιρότερον ἐπαφήσασμεν...* (φ. 119r) Τίτλος: *Τοῦ αὐτοῦ ἕτερος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν.* Ἄρχ.: *Τίς ἢ τερπνότης τί τὸ ταύτης τῆς ἱερᾶς συνδρομῆς αἴτιον...* (φ. 121v) Τελ.: *...οὕτω καὶ τῆς αἰωνίου διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος καταξιούμεθα χάριτος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ᾧ πρέπει δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις... τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν.*

(φ. 121v-138v) Ἐπιστολὴ Ἱερεμία, πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιστολὴς Μάξιμου Μαργούνιου (φ. 121v) Τίτλος: *Ἱερεμίας ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμηνικός πατριάρχης τοῖς τὰ τῶν Ἐνετῶν ἀρίστως καὶ ὑπερφερόντως οὐλοστροφοῦσι τῷ τε θεοφρονήτῳ προίγγιτι, τοῖς μεγάλοις φρονίμοις καὶ τοῖς παρ' αὐτοῖς τῶν ἀξίων ἅπασιν εἰρήνην, εὐφροσύνην καὶ κατ' ἐχθρῶν ἀεὶ θεόθεν τὰ νικητήρια αἶρειν.* Ἄρχ.: *Καὶ πάλαι μὲν ὡς τὴν ὑμετέραν θεόδοτον ἀρχὴν τε καὶ ἀριστοκρατίαν τὴν ἐκλαμπροτάτην φημί τῶν Ἐνετῶν...* (φ. 122r) Τίτλος: *Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ μητροπολίτῃ Φιλαδελφίας κυρίῳ Γαβριήλῳ Μάξιμος ταπεινὸς Κυθῆρων ἐπίσκοπος εὐδ' ἀράττειν.* Ἄρχ.: *Ἐγὼ δέ σοι προσθήσω καὶ ἄλλο τι τερπνότητος λείψανον...* (φ. 138v) Τελ. κολοβόν: *...Γαβριήλῳ τῷ Ῥοδίτῃ ὀσιωτάτῳ καὶ παμφιλτάτῳ ἐν Χριστῷ καὶ Υἱῷ Μάξιμος ταπεινὸς ἐπίσκοπος Κυθῆρων σωτηρίαν παρὰ Θεοῦ... καὶ συσταλῆναι κατηνάγκασαι καὶ κατακλάειν ἐαυτὴν τὰ δλέθρια φείδεται/*

(φ. 139r-153r) Τίτλος: *Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι. Παραινετική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.* Ἄρχ.: *[Τ]ῶν πανταχόσε διαφημιζομένων σπουδαίων ἀνδρῶν...* Τελ.: *...ὁ Θεὸς ὀδηγήσαι τὴν μεγίστην ἀντίληψιν τῆς σῆς ὑψηλότητος, ἐπὶ σοὶ γὰρ μετὰ Θεὸν τὰ τῆς ἐλπίδος μοι ἀπερῶδιφθησαν.*

(φ. 154r-158v) Τίτλος: *Λιβανίου σοφιστοῦ ἐπιστολιμαῖοι χαρακτήρες.* Ἄρχ.: *Ὁ μὲν ἐπιστολικὸς χαρακτήρ, ποικίλος τε καὶ πολυσχιδῆς ὑπάρχει...* Τελ.: *...ἐρῶμένος πολυχρόνιος διαφυλαχθείης παντὸς ἀπευκταῖον ἐκλυτρούμενος καὶ τῶν καταθυμίων ἀπολαύων.*

(φ. 159r) Τὰ μέρη τῆς ἐπιστολῆς. Ἄρχ.: *Τινὲς τῶν ἐπιστολῶν ταῦτα ἔχουσι μέρη ἄπερ καὶ ὁ λόγος...* Τελ. κολοβόν: *... ἐπίλογος δὲ τεχνικός τις ὅρος τῆς ἐπιστολῆς/*

(φ. 160v) Συνταγή για ποτό κανέλας. Ἄρχ.: *ρακι λίτρας 40 σκέτα κανέλα τριμένη... Τελ.: ... και τήν γ^{νη} ημέρα στράγγισέ τι με τὸ χαρτί και γίνεται ἡ κανελάτι.*

Τὸ χειρόγραφο σύμφωνα με τοὺς καταλογογράφους χρονολογεῖται στὸν 17ο αἰ.,⁷⁶ θεωρῶ ὅμως ὅτι εἶναι γραμμένο τὸν 18ο αἰ. Ἀρχικὰ ὑπῆρχε ἀρίθμηση σελίδων (1-323), μεταγενέστερα σημειώθηκε ἡ ἀρίθμηση φύλλων. Στὸ φ. 1r ἡ σημείωση για τὴν ἀγορὰ τοῦ χειρογράφου: *S. A. Mostras. Purch. from J. Lilly. 11 June 1853.*⁷⁷ Στὸ φ. 2r ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι με τὴν προηγούμενη σημείωση ὁ ταξινομικὸς ἀριθμὸς *19551* και στὸ φ. 2v, ὁμοίως ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἡ σημείωση: *Fabricius, Bibl. grae. t. 130.* Στὸ φ. 3r στὴν κάτω ὡα τὸ κτητορικὸ σημείωμα: *και τόνδε Παϊσίου Δήμαρου, και στὸ φ. 161r ἐπίσης σὲ ἐπικολλημένο τεμάχιο φύλλου: Παϊσίου Βοθροντοῦ τοῦ Δημάρου.*

Τὰ φ. 85r, 153v, 159v-160r ἄγραφα. Στὰ τελευταῖα φύλλα ἀπλοϊκὰ σχέδια με παράσταση λαβυρίνθου. Τὸ χειρόγραφο ἀρχικὰ ἦταν ἄδετο ἢ ἡ στάχωση ἦταν στὰ 1853 κατεστραμμένη ὅποτε ἀντικαταστάθηκε με νέα.

Στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη δὲν ἐντοπίστηκαν ἄλλα χειρόγραφα με δῆλωση ἀγορᾶς ἀπὸ τὸν Μόστρα, και ἐλλείπει ἀναλυτικῶν καταλόγων δὲν μποροῦμε νὰ ταυτίσουμε ἄλλα προερχόμενα ἐνδεχομένως ἀπὸ ἐκεῖ.⁷⁸ Ὑποθέτω ὅτι τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ὑλικὴ ἀξία για τὸν νέο κτήτορα ἢ τοὺς κτήτορες θὰ ταξίδεψαν για ἄλλες βιβλιοθηκὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ παρέμειναν στὴν κατοχὴ τῶν κληρονόμων Μόστρα μαζί με τὴ συλλογὴ τῶν ἐντύπων. Ἐξάλλου, ἡ ἐκποίηση τῶν θησαυρῶν τῆς συλλογῆς Μόστρα γινόταν τμηματικὰ και συνεχίστηκε και τὰ ἐπόμενα χρόνια. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1854

76. M. Richard, *Inventaire des manuscrits...*, ὁ.π., σ. 35· *Catalogue of Additions...*, ὁ.π., σ. 251.

77. Ὁ Joseph Lilly (1804-1870) ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς παλαιοβιβλιοπῶλες τῆς ἐποχῆς του (*The Trade Circular Annual for 1871, including the American Catalogue*, New York 1871, σ. 132).

78. Τὸ ἴδιο ἔτος πώλησης τῶν χειρογράφων, δηλαδὴ τὸ 1852, ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἀποκτήθηκε ἐπίσης τὸ χφ Add. 19002, τὸ ὁποῖο περιέχει τὴν ἀκολουθία τῶν τεθνεώτων με προσευχὲς στὰ ἑλληνικὰ και τὰ ἀραβικὰ, χρονολογημένο τὸ ἔτος 1640 (M. Richard, *Inventaire des manuscrits...*, ὁ.π., σ. 32). Στὸν ψηφιακὸ κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης δὲν βρῆκα τὴν ἐνδειχὴν για ἀγορὰ τοῦ χειρογράφου τὸ ἔτος 1852, οὔτε μπόρεσα νὰ δῶ ψηφιακὲς εἰκόνες ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου για τὰ σημειώματα.

ἡ τοῦ 1855 ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς βιβλίων ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τοῦ Ἰονίου Κράτους γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Κέρκυρας, ἔναντι τοῦ ποσοῦ τῶν 750 στερλινῶν ποὺ θὰ ἀποπληρωνόταν σὲ 15 χρόνια. Ἡ παράδοση τῶν βιβλίων μὲ κατάλογο ἔγινε σὲ 12 ἡμέρες, σὲ 120 περίπου ὥρες, γεγονός ποὺ παραπέμπει στὸ μέγεθος τῆς συλλογῆς ποὺ πουλήθηκε.⁷⁹ Τὸ 1858 ἐφθασαν στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιο, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, 600 τόμοι, μία ὄντως «ἀξιόλογος καὶ πολύτιμος βιβλιοθήκη». Δωρητὴς ἦταν ὁ «κ. Μόστρας», διερμηνέας στὴν αὐτοκρατορικὴ ρωσικὴ πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη,⁸⁰ ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Μόστρα, τὸν γιὸ τοῦ Γεωργίου. Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω δωρεὰ ἀρκετὰ βιβλία ἐντοπίζονται καὶ σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.⁸¹

Ἡ κίνησι τοῦ ἀνηψιοῦ Μόστρα συνδυάστηκε, ἀν δὲν ὑποκινήθηκε κιόλας, ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ συγκληρονόμου Κόμνου. Τὸ 1857 ὁ Σπυρίδων Κόμνος ἀπέστειλε στὴν πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη 26 τόμους καὶ 18 φυλλάδια διαφόρων νεοελληνικῶν συγγραμμάτων, σύνολο 44.⁸² Ὑποθέτουμε ὅτι τὰ φυλλάδια ἦταν ἐκδόσεις νεότερων ἔργων, χωρὶς ἰδιαιτέρη στάχωση. Ὁ πρύτανης Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος στὸν ἀπολογισμὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔργου τὸ 1857 ἀνακοίνωσε τὴ σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ κερκυραίου καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας στὴ στρατιωτικὴ

79. Α. Μαρτίνη, «Καποδίστριας – Δημήτριος Μόστρας», ὅ.π., σ. 115, 116· Χρ. Ρέππας, «Ἀλληλογραφία...», ὅ.π., σ. 254· Α. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 255, σημ. 88, σ. 261, σημ. 112. Δυστυχῶς στὰ ἄρθρα τῶν ἀνωτέρω δὲν ὑπάρχει καμιά ἐνδειξὴ γιὰ τὸν κληρονόμο Μόστρα ποὺ ἐνεπλάκη στὴν ἀγοραπωλησία οὔτε γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν τόμων ποὺ διατέθηκαν. Ἡ ἔρευνα στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἰονίου Βουλῆς πιθανὸν νὰ κάνει γνωστὸ τὸ ὄνομα καὶ ἐπιπλέον τοὺς τίτλους τῆς βιβλιακῆς συλλογῆς, ἐνδεχομένως καὶ τὴ θεματολογία τῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια ὥστόσο θεωροῦμε ὅτι χάθηκαν μὲ τὸν ἐμπρησμὸ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης.

80. Λόγοι ἐκφωνηθέντες τῆ 7 Σεπτεμβρίου 1858 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας Φιλίππου Ἰωάννου, παραδιδόντος τὴν Πρωτανεῖαν τοῦ Ὁθωνεῖου Πανεπιστημίου καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικῆς Δ.Σ. Στρούμπου ἀναδεχομένου αὐτήν, ἐν Ἀθήναις 1858, σ. 23, 40.

81. Α. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὅ.π., σ. 259-260, 297-305. Ὁφείλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο ἂν τὰ βιβλία τοῦ Κ. Γ. Μόστρα προέρχονταν ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Δημητρίου ἢ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη τοῦ δωρητῆ.

82. Λόγος Κ. Ἀσωπίου παραδιδόντος τὴν δευτέραν αὐτοῦ Πρωτανεῖαν, ἐν Ἀθήναις τῆ κθ' Σεπτεμβρίου 1857, Ἀθήνησι 1857, σ. 99.

σχολή: ὁ Κόμνος «εἰς τοῦ ὁποίου τὴν κυριότητα ἐσχάτως περιῆλθον πολλὰ χειρόγραφα ἀξιόλογα», χάρισε στὴ Βιβλιοθήκη «εἵκοσι καὶ ἕξ τόμους καὶ δεκαοκτὼ φυλλάδια διαφόρων πονημάτων εἰς τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν». Οἱ τόμοι τῆς δωρεᾶς δὲν διευκρινίζονται ἂν ἦταν χειρόγραφα ἢ ἔντυπα, θεωροῦμε ὅμως ὅτι ἐφόσον ὁ λόγος ἦταν περὶ χειρογράφων δὲν ἀποκλείεται ἕνα μέρος τῆς δωρεᾶς νὰ περιεῖχε καὶ χειρόγραφα ἢ (περισσότερο πιθανὸ) ἢ ἀναφορὰ σὲ χειρόγραφα ποὺ «εἶχαν περιέλθει» στὴν κατοχὴ Κόμνου νὰ λειτουργοῦσε ὡς ἀφόρμηση καὶ σύνδεση μὲ τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθοῦσε καὶ στὸ ὅποιο ὁ πρύτανης, ἐλπίζοντας στὴ συνέχεια τῆς δωρεᾶς, διατύπωνε εὐκρινῶς τὴν ἐλπίδα καὶ εὐχή:

«Ἡ καλὴ διάθεσις τοῦ κυρίου Κόμνου καὶ ἡ προθυμία τοῦ ὑπουργείου εἰς τὸ πλουτίσαι τὴν μίαν καὶ ἄλλην βιβλιοθήκην χρηστάς ἐλπίδας παρέχουσιν ὅτι δὲν θέλουσι συγχωρήσει ὥστε τὰ ἐν χερσίν αὐτοῦ χειρόγραφα νὰ ἐξέλθωσι τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἔσονται στολὴ, ὠφέλεια καὶ ἀνάγκη.»⁸³

Ὁ Κόμνος ὅμως, ὁ ὁποῖος κατεῖχε μία πλούσια συλλογὴ παλαιῶν βιβλίων ἀλλὰ καὶ χειρογράφων ἀπὸ τὴν κληρονομιά Μόστρα, θέλησε –πολὺ νωρὴς, ὅπως καὶ οἱ συγγενεῖς– νὰ «διώξει» τὸ βάρος τῆς κερδίζοντας χρήματα. Μὲ τὴν τακτικὴ ἐπαγγελματία βιβλιοπώλη καὶ μὲ κατάρτιση ἔμπειρου παλαιογράφου συνέθεσε ἕναν κατάλογο τῶν κτημάτων του τὸν ὁποῖο καὶ δημοσίευσε τὸ 1857. Ὁ κατάλογος μὲ τίτλο: *Codices praeclarissimi in membrana et in charta graece, latine, et italice exarati, ut ex titulo cujusdam apparet, apud S. Comnum civem Atheniensem asserrati. Deinde sequuntur editiones Aldi, Juntae et Helzevirii ad exemplum bibliographiae Galli Bruneti descriptae, Athenis in aedibus Ch. Nicolaidis Philadephensis MDCCCLVII*, περιλάμβανε τέσσερα μόνον ἑλληνικὰ χειρόγραφα, 44 χειρόγραφα στὴν ἰταλικὴ καὶ τὴ λατινικὴ γλῶσσα, 44 ἔντυπα βιβλία τυπωμένα στὰ τυπογραφεῖα τοῦ Aldo Manutio, Isaac Elzevir καὶ τῆς οἰκογένειας Giunta καθὼς καὶ 8 ἀρχέτυπα βιβλία, τυπωμένα δηλαδὴ τὸν 15ο αἰῶνα μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας. Ὁ κατάλογος τοῦ Κόμνου συντάχθηκε ὕστερα ἀπὸ μελέτη καὶ ἀναζήτηση τῶν κειμένων στὴ γνωστὴ βιβλιογραφία καὶ στοὺς δημοσιευμένους καταλόγους χειρογράφων. Μετὰ τὴν ἀρχοτέλεια τῶν κειμένων ὑπάρχουν παραπομπὲς στὸ ἔργο τοῦ Jo. Alberti Fabricii, *Bibliothecae Graecae* ἢ στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς Μαρκεζανῆς

83. Ὁ.π., σ. 39, 99 (= Πανδώρα 8 (1858), 528-529).

Βιβλιοθήκης, *Graeci Codices manu scripti apud Nanios patricios venetos asservati*.

Ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀνωτέρω κατάλογος ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα ἀνατυπώθηκε τὴν ἴδια χρονιά στὴ γερμανικὴ βιβλιοφιλικὴ ἐφημερίδα, *Serapeum*, σὲ τρία διαδοχικὰ φύλλα.⁸⁴ Οἱ βιβλιόφιλοι λοιπὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ βορρᾶ ἐνημερώθηκαν σύντομα γιὰ τὰ χειρόγραφα τῆς Ἀθήνας, παράλληλα μὲ τοὺς ἄγγλους βιβλιόφιλους. Ὁ Κόμνος τὴν ἴδια ἐποχὴ διατυμπάνιζε τὴν πρόθεσή του νὰ πουλήσει τὰ χειρόγραφα στὴν Ἀγγλία, χώρα τὴν ὁποία θεωροῦσε μὲ σιγουριά ἐνδιαφερόμενη γιὰ τὰ κτήματά του, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶχαν καταλήξει λίγα χρόνια νωρίτερα καὶ τὰ «ἀδέλφια τους» ἀπὸ τὴν ἴδια βιβλιοσυλλογὴ. Ὁ Henry Octavius Coxe, ποὺ τὸν συνάντησε στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἀναφορά του δήλωνε ξεκάθαρα ὅτι ὁ Κόμνος «he was engaged in making a catalogue of them when I saw him, with the view of sending them to England for sale». Ἡ συλλογὴ Κόμνου ἄφησε σχεδὸν ἀδιάφορο τὸν ἄγγλο βιβλιοθηκᾶριο, ἐφόσον δὲν περιελάμβανε παλαιὰ χειρόγραφα, ἂν καὶ ἀναφέρθηκε σὲ ἓνα Ὁρολόγιο καὶ Τυπικὸ, χρονολογημένο τὸ 1470.⁸⁵ Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δὲν συμπεριλήφθηκε στὸν κατάλογο Κόμνου καί, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ λαθασμένη πληροφορία, δὲν ἀποκλείεται νὰ πουλήθηκε ἢ νὰ δόθηκε ὡς δῶρο ἀπὸ τὸν Κόμνο κάπου πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ καταλόγου.⁸⁶ Τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα τὰ ὁποῖα εἶδε ὁ Coxe ταυτίζονται μὲ τὰ περιγραφόμενα στὸν κατάλογο Κόμνου, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια:

«His Greek Mss were very few, and written by late hands; they comprised a Horologium and Typicum, dated 1470, the Arithmetica of Nicomachus Gerasenus of the sixteenth century, the Physica of Nicolaus Co-

84. *Serapeum Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Litteratur herausgegeben von Dr Robert Naumann, Leipzig 1857 (Intelligenzblatt zum Serapeum, no 17-19, 15 καὶ 30.9.1857 καὶ 15.10.1857 ἀντίστοιχα)*, σ. 129-133, 137-141, 145-149.

85. Coxe, *Report...*, ὁ.π., σ. 30.

86. Ἀπὸ τὸν ἔλεγχο στὸν κατάλογο τῆς British Library δὲν ἐντοπίστηκε Ὁρολόγιο τοῦ 1470. Ὑπέθεσα ὅτι ὁ Coxe ἐνδεχομένως νὰ τοποθέτησε στὴ συλλογὴ Κόμνου κάποιον χειρόγραφο ποὺ εἶδε στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη, τὴν ὁποία γνώρισε παράλληλα μὲ τὴ βιβλιοσυλλογὴ Κόμνου. Ἡ ἀναζήτηση στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ὁμοίως δὲν ἀπέδωσε καρπούς. Θεωρῶ ὅτι ἐφόσον τὸ χειρόγραφο εἶναι χρονολογημένο ἢ ταύτισή του θὰ εἶναι βέβαιη, ἐφόσον βρεθεῖ χειρόγραφο μὲ ἀντίστοιχη θεματολογία.

rydaleus (sic) of the same age, and some grammatical tracts by Planudes Moschopolus and Dionysius Thrax, of the preceding century.»⁸⁷

Μετά τή δημοσίευση τοῦ καταλόγου Κόμνου ἀπό τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Φιλαδελφείως, ἐμφανίστηκαν σὲ συνέχειες στὸ περιοδικὸ *Πανδώρα* σημειώματα τοῦ Ἰωάννη Καρασούτσα μὲ τὴν περιγραφή τῶν χειρογράφων. Τὰ κείμενα τοῦ Καρασούτσα παραπέμπουν σὲ αὐτοψία τῶν χειρογράφων ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ σὲ ἐπιμελὴ ἀναζήτηση τῆς βιβλιογραφίας ποὺ συνδεόταν μὲ τὰ χειρόγραφα. Ἀναφερόμενος, γιὰ παράδειγμα, στὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου ποὺ παραδίδει τὸ ἔργο τοῦ Γερασίου, Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς, γράφει ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Νικομάχου ἦταν ἐκδεδομένο ἀπὸ τὸν Φρειδερίκο Ἄστιο, ὅτι τὰ ὑπομνήματα τοῦ Πρόκλου ἦταν παντελῶς ἄγνωστα καὶ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν Φαβρίκιο, ἓνα ἀκόμα χειρόγραφο τοῦ ἔργου βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων.⁸⁸ Ὁμοίως ἔκανε ἀντιβολὴ τοῦ χειρογράφου μὲ τὸ κείμενο τῆς πραγματείας τοῦ Πλανούδη, μὲ τὴν ἔντυπη ἐκδοση καὶ ἀποφάνθηκε ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου δὲν ὑπῆρχε στὴν ἐκδοση τοῦ Ἑρμάννου.⁸⁹

Στὰ κείμενα τονίζοταν ἡ ἀξία τῶν χειρογράφων Κόμνου καὶ γίνονταν διαδοχικὲς ἐκκλήσεις γιὰ τὴν παραμονὴ τῶν «πατρογονικῶν κειμηλίων» στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Καρασούτσας μάλιστα εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔδωσε τὴν εἶδηση ὅτι ὁ Κόμνος διαπραγματεύοταν μὲ τὸ ὑπουργεῖο Δημόσιας Ἐκπαίδευσης τὴν πώληση τῶν χειρογράφων του γιὰ λογαριασμό τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία ἦταν «οὐδὲν σχεδὸν Ἑλληνοσ συγγραφέως χειρόγραφον κεκτημένη».⁹⁰ Ἀποκαλυπτικὴ ὡστόσο γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἀκαδημαϊκῶν δασκάλων εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ Καρασούτσα ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Κόμνου στὸ ὑπουργεῖο συνάντησε τὶς «ὑπὲρ τὸ δέον οικονομικὰς διαθέσεις τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου προσκληθέντων ἵνα γνωμοδοτήσωσι περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν» καὶ γι' αὐτὸ ὁ κτήτορας «ἀναγκάζεται καὶ ἄκων νὰ ἀποξενώσει αὐτὰ τοῦ πατρίου ἐδάφους».⁹¹

87. Coxe, *Report...*, ὁ.π., σ. 30.

88. I. K., «Χειρόγραφα Β΄), *Πανδώρα* 8 (1857-1858), 253-254.

89. K., «Χειρόγραφα», ὁ.π., σ. 143-144. Ὁ Κ. ἀντέγραψε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο μέρος ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ κείμενο ἀπὸ τὴν ἐνότητα μὲ τίτλο «Σολοικοφανῆ τινα».

90. K., «Χειρόγραφα», ὁ.π., σ. 143. Γιὰ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Καρασούτσα νὰ παραμείνουν τὰ χειρόγραφα στὴν πατρίδα, βλ. Λ. Δρούλια, «Λογισιὴ καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 256 σημ. 93.

91. K., «Χειρόγραφα», ὁ.π., σ. 143.

Τελικά, τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Μόστρα πού βρέθηκαν στὰ χέρια τοῦ Κόμνου παρέμειναν στὴν Ἑλλάδα καὶ «δὲν κόσμησαν ξένη βιβλιοθήκη», ἀλλὰ τὴν «ἐθνικὴ βιβλιοθήκη», ὅπως ἦταν ἡ ἀγωνία τοῦ Καρασούτσα πού ἐκφράστηκε ἀπὸ τὰ φύλλα τῆς *Πανδώρας*.⁹² Δὲν γνωρίζουμε βέβαια ἂν ὁ Κόμνος πούλησε ἢ χάρισε στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιο τὰ τέσσερα ἑλληνικὰ χειρόγραφα⁹³ τὰ ὁποῖα εἶχε περιγράψει στὸν κατάλογο. Ὁ χρόνος πρόσκτησης τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη δὲν εἶναι γνωστός. Ὑποθέτω ὅτι ἡ πώληση ἢ ἡ δωρεὰ ἔγινε τὸ διάστημα 1857-1873, ὕστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὴ δωρεὰ τῶν τόμων καὶ τῶν φυλλαδίων στὸ πανεπιστήμιο καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Κόμνου στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐφόρου.⁹⁴ Ὁ πρῦτανος Κ. Παπαρρηγόπουλος, τὸ 1873, ἀναφέρθηκε στὴν ἀδιάλειπτη προικοδότηση τῆς Βιβλιοθήκης ἀπὸ («κυβερνήσεις καὶ ἰδιῶτες») καὶ ἔκρινε μὲ πολὺ θετικὰ σχόλια τὴ θητεία τοῦ Κόμνου στὴ θέση τοῦ ἐφόρου, χωρὶς ὠστόσο νὰ συνδέσει τὸ πρόσωπο μὲ κάποια δωρεά.⁹⁵

Μὲ βάση τὴν ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ Κόμνου στὸν δημοσιευμένο ἀπὸ ἐκεῖνον κατάλογο, ὁ ἐντοπισμὸς τῶν χειρογράφων ἦταν σαφῶς εὐκόλη ὑπόθεση: τὰ χειρόγραφα Μόστρα πού κατέληξαν μέσω Κόμνου στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἔχουν τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς 1238, 1144, 1092 καὶ 1164.

92. I. K., «Χειρόγραφα Β'», ὁ.π., σ. 254, 445.

93. Οἱ ὑπάλληλοι στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ διαβεβαίωσαν προφορικὰ ὅτι στὰ βιβλία εἰσαγωγῆς χειρογράφων τῆς ΕΒΕ δὲν ὑπάρχει δήλωση γιὰ τὸν τρόπο πρόσκτησης τῶν χειρογράφων Μόστρα/Κόμνου. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ δρ. κ. Βασιλικὴ Λιάκου καὶ τὸν κ. Γεώργιο Σταυράτη γιὰ τὴν εὐγενεὴ συνεργασία.

94. *Τὰ κατὰ τὴν ΑΓ' Πρωτανεῖαν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ Εὐθυμίου Καστόρη προτάνεως*, ἐν Ἀθήναις 1873, σ. 109 καὶ *Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν γρ' Ὀκτωβρίου 1873 ἡμέραν τῆς ἐπισήμου ἐγκαθιδρύσεως τῶν νέων ἀρχῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ τοῦ πρώην προτάνεως Κ. Παπαρρηγοπούλου*, ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 152. Ὁ Κόμνος τὸ 1873 ὑπηρετοῦσε καὶ στὸ Ἐθνικὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο, στὸ ὁποῖο ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν καταγραφή τῶν νομισμάτων ἀπὸ τὸ 1866, μαζὶ μὲ τὸν Γεώργιο Φίνλεϋ καὶ τὸν Παῦλο Λάμπρο (Κωνστ. Φρεαρίτης, *Εὐθύναι πρὸς τὸ κοινόν*, ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 380, 388 κ.ἄ.).

95. *Λόγος ἐκφωνηθεὶς... ὑπὸ τοῦ πρώην προτάνεως Κ. Παπαρρηγοπούλου...*, ὁ.π., σ. 21.

Στή συνέχεια παραθέτουμε συνοπτικά τήν περιγραφή τοῦ Κόμου⁹⁶ καί ἀκολουθεῖ ἡ ταύτιση μέ σύντομη περιγραφή ἢ προσθήκες, ὅπου κρίθηκε ἀπαραίτητο.

• Κόμος 1: = EBE 1238

Chart. 4o, XVs. aut certi XVI, constans chartis i.e. 137, paginis 274 ineditus. Continet Procli Philosophi commentarios in Nicomachi Geraseni Arithmetica. Tit.: *Νικομάχου Γερασίου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰς δύο τὸ α^ο ὅπερ ἐξηγεῖτ<τ>αὶ ὁ φιλόσοφος Πρόκλος*. Inc.: *Εἰσαγωγή ἐπιγέγραπται ὡς πρὸς τὰ γεγραμμένα αὐτῷ θεολογικά* (Lege Fabricium, Bibl. Graeca t. 9, ed. Harl. Scripta Procli inedita).⁹⁷

Ὁ Σακελλίων ἔδωσε τίς διαστάσεις τοῦ χειρογράφου (0,22X0,17), τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων (136), τὸν τίτλο καί τὸ χρονολόγησε στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα.⁹⁸

(φ. 1r-136r) *Νικομάχου Γερασίου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς τῶν εἰς δύο τὸ α^ο, ὅπερ ἐξηγεῖται ὁ φιλόσοφος Πρόκλος*. Ἄρχ.: *Οἱ παλαιοὶ καὶ πρῶτοι μεθοδεύσαντες ἐπιστήμην... Εἰσαγωγή ἐπιγέγραπται ὡς πρὸς τὰ γεγραμμένα αὐτῷ θεολογικά, ἧτοι μεγάλα ἀριθμητικά. γερασίου δὲ λέγεται, ἀπὸ τῆς πόλεως... Τελ.: ...Τέλος τῆς νικομάχου ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς καὶ στή συνέχεια ἓνα μικρὸ κείμενο: τὸ κτιστὸν καὶ τὸ περιγραπτὸν τοῦ Ψελλοῦ... αὔξεις, μείωσις, ἀλλοίωσις καὶ φορά*.

Στὸ φ. 1r, στὴν ἄνω ὠα, εἶναι γραμμένο τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, τὸ ὁποῖο παραπέμπει στὴν προέλευση τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τὴ συλλογὴ Μόστρα: καὶ τότε ξὺν τοῖς ἄλλοις Δημητρίου τοῦ τοῦ σακελλίου. Στὸ ἴδιο φύλλο ὑπάρχει ἡ δήλωση τοῦ παλαιοῦ ἀριθμοῦ «184» καὶ ὁ σημερινὸς ταξινομικὸς ἀριθμὸς «1238» μέ τὴν ἐνδειξὴ τῶν φύλλων «136».⁹⁹ Στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 1r, τὸ ὁποῖο σήμερα εἶναι κομμένο μέ ψαλίδι, πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλο κτητορικὸ σημεῖωμα, καθὼς διακρίνονται τὰ γράμματα: κ(αι) τ(ό)δ(ε). Στὸ πρῶτο παράφυλλο, στὸ ἐπικολημένο στὴ στάχωση, ἡ δήλωση (δὲν ἀποκλεί-

96. Ὁ κατάλογος δὲν ὑπάρχει σὲ πολλὰ ἀντίτυπα: ἐντόπισα ἓνα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἓνα στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη.

97. Ἡ περιγραφή τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων στὸ *Codices praeclarissimi...*, ὁ.π., σ. 3-12.

98. Ἰωάννης καὶ Ἀλκιβιάδης Σακελλίων, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 224. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο δημοσίευσε ὁ Καρασούτσας (I. K., «Χειρόγραφα Β'», ὁ.π., σ. 254-256).

99. Ἡ περιγραφή τοῦ Καρασούτσα δίνει ἐπίσης τὴν ταυτότητα τοῦ χειρογράφου, ἀφοῦ ἀναφέρει 274 σελίδες, 26 στίχους ἀνὰ σελίδα καὶ 50 στοιχεῖα σὲ κάθε στίχο (Στὸ ἴδιο, σ. 253).

εται και από τὸ χέρι τοῦ πρώτου κτήτορα Μόστρα ἢ πιὸ πιθανὸ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κόμνου): *Νικομάχου Γερασινοῦ Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς τῶν εἰς δύο τὸ πρῶτον, ὅπερ ἐξηγεῖται ὁ φιλόσοφος Πρόκλος*. Στὸ ἴδιο παράφυλλο, ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, ἡ σημείωση: ἀλελμὰ γκιουζῆλ ἐλμὰ μπῆρο ἀτζάκου (;) *νητητουζομ βαϊβανί*, παράφραση μιᾶς μαγικῆς πρότασης («al elma güzel elma bir dileğim var gel yanma»), ἡ ὁποία σημαίνει «πάρε μῆλο, ὠραῖο μῆλο μὰ εὐχὴ ἔχω, ἔλα δίπλα μου».¹⁰⁰ Στὸ verso τοῦ τελευταίου παράφυλλου ἡ σημείωση: *Τῶ Κ. Κόμνω*. Ἔχουν ἀριθμηθεῖ τὰ φύλλα ποὺ περιέχουν κείμενο καὶ εἶναι ὄντως 136, ὑπάρχουν ὅμως καὶ δύο παράφυλλα, ἓνα στὴν ἀρχὴ καὶ ἓνα στὸ τέλος. Ὁ Κόμνος ὑπολόγισε τὸ ἓνα παράφυλλο καὶ ἔτσι προέκυψε ἡ δήλωση τῶν 274 σελίδων. Τὸ φ. 136ν λευκὸ. Τὸ χειρόγραφο εἶναι δερματόδετο μὲ ἔκτυπες γραμμὲς καὶ ἀνθοειδῆ κοσμήματα. Στῆ ράχη ὑπάρχει ἡ ἐνδειξή: *Νικομάχου Γερασινοῦ, περὶ ἀριθμητικῆς*.

• Κόμνος 2: = EBE 1144

Chart. 4o, XVIIIs., p. 490 ineditus. Continet Corydallei commentarios in duos Aristoteli libros de anima. Tit.: *Τοῦ σοφωτάτου Κορυδαλλέως προλεγόμενα ἐν τῷ περὶ ψυχῆς βιβλίῳ α΄*. Inc. *Τὸ φυσιολογικὸν τῆς θεωρίας μέρος μάλιστα συντείνει εἰς γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ τέλος παρέχει τοῖς ἰδίοις ὀργιασταῖς, τὸ γνῶναι σφᾶς αὐτοὺς καὶ ἐγκρατεῖς γενέσθαι τῆς σοφῆς παραινήσεως, ἣν διὰ τὸ θαυμάσιον ὁ πάλαι χρόνος εἰς Θεὸν ἀνήνεγκε διατάττονται*. Dolendum nonnullas paginas in fine esse sublatas (vide Graecos Codices apud Nanios patricios venetos, p. 458).

Ὁ Σακελλίων ἔδωσε τὶς διαστάσεις (0,21X0,15), τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλων (286), τὸν τίτλο τοῦ χειρογράφου, δήλωσε ὅτι λείπει κείμενο ἀπὸ τὸ τέλος καὶ χρονολόγησε τὸ χειρόγραφο τὸν 18ο αἰώνα.¹⁰¹

Τὸ χειρόγραφο γράφτηκε στὸ τέλος τοῦ 17ου ἢ στὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰώνα. Ἡ ἀναφορὰ στὸ κτητορικὸ σημείωμα τοῦ ἱεροδιακόνου Φραγκίσκου Ρίκη, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὀρίσουμε ὡς χρόνον ante quem τῆς γραφῆς του τὸ ἔτος 1702, καθὼς τότε ὁ Φραγκίσκος, ὁ γιὸς τοῦ εὐγενῆ Σπυριδωνος, χειροτονήθηκε διάκονος.¹⁰²

100. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο δρκα ἀρχαιονόμο Παναγιώτη Κροκίδα γιὰ τὶς ἐπισημάνσεις καὶ τὴ βοήθειά του.

101. Ἰ. καὶ Ἀλ. Σακελλίων, *Κατάλογος ...*, ὁ.π., σ. 208.

102. ANK, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, φάκ. 16, βιβλίο 5, φ. 181r, 181v. Σὲ νοταριακὴ πράξη μὲ ἡμερομηνία 25 Ἰανουαρίου 1707 ἀπαντᾷ ὡς μάρτυρας ὁ «ἱεροδιάκων» Ρίκης (ANK, Συμβολαιογραφικά, φάκ. Α.392, φ. 449r).

(φ. 1r) Τίτλος: *Τοῦ σοφωτάτου Κορυδαλλέως προλεγόμενα ἐν τῷ περὶ ψυχῆς βιβλίῳ α^ο. Ἄρχ.: Τὸ φυσιολογικὸν τῆς θεωρίας μέρος μάλιστα συντείνει εἰς γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως...* (φ. 42r) Τελ.: *...τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῆς ψυχῆς μόρια ἄνευ ταύτης, οὐκ ἐνδέχεται εἶναι, αὕτη δὲ καὶ χωρὶς ἐκείνων ὑπάρχει. Τέλος τῶν ὑπομνημάτων, εἰς τὸ πρῶτον περὶ ψυχῆς.* (φ. 42v) *Εἰς τὸ β^{οο} τῶν περὶ ψυχῆς ὑπομνημάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.* (φ. 120v) Τελ.: *...καὶ γίνεται καὶ τοῦτο αἰσθητὸς τῇ ὀσφρήσει, οὐκ αἰσθάνεται μέντοι ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἔχει. Τέλος τοῦ β^{οο} βιβλίου.* (φ. 121r) Στὴν ἀρχὴ μὲ κεφαλαῖα ἢ δῆλωση («Βιβλίον τρίτον»), τὴν ὁποία διέγραψαν, καὶ κατόπιν: *Εἰς τὸ γ^{οο} τῶν περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα.* (φ. 287v) Τελ. κολοβόν: *...οὕτω καὶ μία ἢ ὄρεξις τὸ καθ' ὁρμὴν αἰεὶ καὶ ἀφορμὴν περὶ τὰ ἐν ἀπολαύσει ἢ λύπῃ κινεῖσθαι. Ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως τί τὸ κινῶν τὸ ζῶον εἰς παροντικὴν ἐκθέμ(εν)ος/*

Στὸ φ. 1r στὴν ἄνω ὠα ὑπάρχει ἢ παλαιὰ ἐνδειξὴ σβησμένη («Αριθ. 90») καὶ μὲ κόκκινο ὁ νέος ταξινομικὸς ἀριθμὸς («Αριθ. 1144») καὶ ἢ ἐνδειξὴ τῶν φύλλων «φυλ. 286». Οἱ ταξινομοὶ τῆς EBE, οἱ ὁποῖοι ἀρίθμησαν πρόσφατα (2020) τὸ χειρόγραφο ἀρίθμησαν καὶ τὸ παράφυλλο καὶ ἔτσι τὸ χειρόγραφο φέρει ἀρίθμηση 1-287. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων πού ἔδωσε ὁ Κόμνος, θεωρῶ ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ λάθος τοῦ Κόμνου, ὁ ὁποῖος, ἐπιπλέον, δῆλωσε μόνον τὰ δύο βιβλία καὶ ὄχι τὸ τρίτο. Τὸ χειρόγραφο εἶναι γραμμένο ἀπὸ δύο γραφεῖς. Στὸ φ. 224r ὕστερα ἀπὸ ὀκτὼ γραμμὲς σταμάτησε ὁ πρῶτος γραφέας καὶ συνέχισε ὁ δεύτερος ἔως τὸ φ. 231v, δίκην διαλείμματος ἢ ἀνάπαυλας τοῦ πρώτου. Στὸ φ. 232r καὶ ἔως τὸ τέλος ἢ γραφὴ τοῦ πρώτου γραφέα.

Στὸ φ. 1r στὴν κάτω ὠα μὲ σύγχρονο τοῦ κειμένου χέρι (ποὺ ὁμοιάζει μὲ τοῦ γραφέα) ὑπάρχει τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα: *Πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς χρῆσιν ἱεροδιακόνου φραγγίσκου δίκη τοῦ κερκυραίου καὶ κατόπιν μὲ μαῦρο ἀχνὸ μολύβι ἢ χρονολογία: 1712.* Τὸ χειρόγραφο εἶναι δεμένο μὲ ὕφασμα (στὸ βιβλιοδετεῖο Ν. Σ. Λάρδη). Στὴ ράχη φέρει δερμάτινη κόκκινη ἐτικέτα μὲ τὴν ἐνδειξή: «Θεοφίλου Κορυδαλλέως Περὶ Ψυχῆς».

- Κόμνος 3: = EBE 1092

Chart. 4o, XVIs. multis manibus, continens.

I. *Τοῦ σοφωτάτου ἀνδρὸς Μαξίμου τοῦ Πλανούδη, ἐκθεσις ὠφέλιμος περὶ τῆς τῶν ἡμμάτων συντάξεως. Περὶ μεταβατικῶν καὶ ἀμεταβάτων* constat p. 40 et plurimum distat a lectione Hermani. Incipit: *τῶν ἡμμάτων τὰ μὲν μεταβαίνουσιν οὐδεμῆ εἰς ἕτερον. Absolvitur: ἐνδέχεται αὔριον βρέξιαι, τουτέστι ἵνα βρέξῃ ἢ οὐ* (vide Graecos Codices apud Nanius, p. 509).

II. *Ἐτερον βιβλίον περὶ συντάξεως τῶν ἡμμάτων κατ' ἀγράφητον.* p. 72 incerti auctoris: Inc. *ἀκούω γενικῆ, τοιγαροῦν ἀκούσατε θείας φωνῆς, ἀντὶ δὲ*

τοῦ νοήσατε αἰτιατικῇ· Absolvitur: *χυλός, χυμός, ψυχή, ψάρος, ψιλός.*

III. *Περὶ συντάξεως ῥημάτων τινῶν κατὰ ἀλφάβητον ignoti auctoris constat pag. 73. Inc: ἀγορανομῶν διὰ Ῥωμαίων ἐτελεύτησε λάζος. Absolvitur: ὠτακουστῶ γενικῇ, ὠφελῶ αἰτιατικῇ cum adnotatione in margine: «καὶ δοτικῇ σπανίως» ὡς τι γὰρ ὠφελήσει ἀνθρώπῳ ὡς ἔν τισιν ἀντιγράφοις.*

IV. *Περὶ τῶν διπλῶν συντάξεων incerti auctoris constans p. 2. Inc.: ἀνέχομαι τὸ καταφρονῶ γενικῇ, τὸ δὲ ὑπομένω αἰτιατικῇ. Absolvitur: τὸ δὲ ἀπατῶ αἰτιατικῇ, ὡς τὸ ἐνέπαιξέ με ἀντὶ τοῦ ἠπάτησέ με.*

V. *Αἰ συντιθέμεναι διπλαῖ συντάξεις ignoti auctoris constat p. 5 Inc.: ἀποπτύω καὶ πτύω καὶ διαπτύω αἰτιατικῇ· ἐμπτύω σοὶ δέ, δοτικῇ, καὶ καταπτύω γενικῇ. Absolvitur: ἐπισπῶ τὸ ἀκολουθῶ δοτικῇ· ἐπισπῶ δὲ τὸ κρατῶ αἰτιατικῇ, ἀποσπῶμαι δὲ παθητικὸν γενικῇ.*

VI. *Ἐκδοσις σύντομος περὶ συντάξεως incerti auctoris constat p. 5. Inc.: πρὸ πάντων δεῖ γινώσκειν ὅτι πᾶν ῥῆμα εὐθείαν ἐν ἑαυτῷ περιέχει ἢ λεγομένην ἢ νοουμένην. Absolvitur: ἡ δ' ἐν πρόθεσις τὴν ἐν πόλει στάσιν δηλοῖ, ἡ δὲ εἰς κίνησιν καὶ μετάστασιν ὡς ἐν τῷ περὶ τούτων λόγῳ μεμαθήκαμεν.*

VII. *Σολοικοφανῆ τινα φαινόμενα incerti auctoris constat p. 2. Inc.: Τρῶες αἰτιατικῇ χρῶνται ἀντὶ γενικῆς. οἷον τὸν ἵππον τὸν Ἀλέξανδρον Absolvitur: Ῥόδιοι τὴν σύνταξιν τὴν ἐπάγουσαν αἰτιατικὴν πτώσιν συντάσσειν δοτικῇ... πρόσωπα ἀντὶ πρόσωπον ὡσπερ τόξα, ἀντὶ τοῦ τόξου.¹⁰³*

VIII. *Μερικὴ τις σύνταξις incerti auctoris const. p. 7. Inc.: προτερεύει τὸ ὄνομα, ὡς οὐσίας δηλωτικόν· δευτερεύει δὲ τὸ ῥῆμα ὡς πράγματος δηλωτικόν. Absolvitur: πόσας κλίσεις ἐπιδέχεται ὁ ἄδης, δύο, ἀπὸ τοῦ ἄϊς κλίνεται ἄϊδος ... ἄϊδωνέως καὶ ἄϊδωνοῦς.*

IX. *Τί ἐστὶ προσωδία. In membrana et in charta constat paginis minutissimo caractere scriptis 40 et plurimum distat a lectione Bekkeri. Inc.: Τί ἐστὶ προσωδία; Absolvitur: Ἀποροῦσι τινὲς λέγοντες τίνος χάριν τὰ μὲν δευτέρα πρόσωπα τῶν συναιρουμένων συναιρούμενα διαφωνοῦσιν ... οἷον ποιέω, ποιῶ· βοάω, ὦ· χρυσόω, ὦ.*

X. *Περὶ συλλαβῶν καὶ μέτρων θεωρία τοῦ Κορρυδαλλέως οἶμαι. Constat pag. 12 Inc.: ἀκοῆς αἴσθησις ἀντιληπτικὴ τε καὶ κριτικὴ πέφυκε. Absolvitur: παῖων δ. νυν ἀντικείμενοι καὶ μονογενῆς δ. ---v.*

XI. *Ἐκ τῆς γραμματικῆς τέχνης Διονυσίου Θρακός. Περὶ συντάξεως τῶν στοιχείων. constat p. 2. Inc.: κεφ. ἀ πᾶν σύμφωνον μεταξὺν δύο φωνηέντων ἐν μιᾷ λέξει τῇ δευτέρῃ ἀκολουθεῖ· εἴω, φέρω. Absolvitur: κεφ. ἡ' τὰ ἄφωνα πρὸ τῶν ἀμεταβόλων ἐν συνθέσει εἰσὶ· τὰ δὲ ἀμετάβολα πρὸ τῶν ἀφῶνων ἐν παραθέσει.*

103. Τοῦτο τὸ κεφάλαιο θεώρησε «περιεργότατον» ὁ Καρασούτσας (Κ., «Χειρόγραφα», ὁ.π., σ. 144).

XII. Ἐκ τῆς γραμματικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ Θρακόσ. Περὶ τοῦ ἀνακρεόντειον μέλους· *constat pag. 2*. Incipit: Τὸ ἀνακρεόντειον μέτρον χώρας μὲν ἔχει τρεῖς· Absolvitur: ὁ δὲ ἴαμβος ἐκ βραχείας καὶ μακρᾶς· γελῶ· ὁ δὲ πυρόλιχος ἐκ δύο βραχέων· λόγος.

Ὁ Σακελλίων χρονολογεῖ τὸ χειρόγραφο στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. (μὲ κάποια ἐπιφύλαξη ποὺ ἐκφράστηκε μὲ ἓνα ἴσως), δίνει τὶς διαστάσεις (0,21x0,15), ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων (143), δηλώνει ὅτι τὰ πρῶτα 9 φύλλα εἶναι κατεστραμμένα στὶς ὄδες καὶ δίνει τὸν τίτλο τοῦ χειρογράφου μὲ κάποιους τίτλους τῶν κεφαλαίων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου.¹⁰⁴

(φ. 1r) Τίτλος: Τοῦ σοφωτάτου ἀνδρὸς Μαξίμου τοῦ Πλανούδη, ἔκθεσις ὠφέλιμος περὶ τῆς τῶν ρημάτων συντάξεως. περὶ μεταβατικῶν καὶ ἀμεταβάτων. Ἄρχ.: Τῶν ῥημάτων τὰ μὲν μεταβαίνουσιν οὐδαμῆ εἰς... (φ. 20v) Τελ.: ...ἐνδέχεται αὐριον βρέξει, τουτέστιν ἵνα βρέξει, ἢ οὐ.

(φ. 21r) Ἔτερον βιβλίον περὶ συντάξεως ῥημάτων κατ' α(λφα)β(ητον). Ἀρχὴ τοῦ α. Ἄρχ.: Ἀκούω γενικῆ, τοιγαροῦν ἀκούσατε θείας φωνῆς... (φ. 58r) Τελ.: ...χαλινός, χυλός. χυμός. ψυχή. ψώρος. ψιλός.

(φ. 58v) Περὶ συντάξεως ῥημάτων τινῶν κατὰ ἀλφάβητον. Ἄρχ.: Ἀγορανομῶ γενικῆ. Ἀγορανομῶν διὰ Ῥωμαίων ἐτελεύτησε λάζος... (φ. 94v) Τελ.: ...ἀρχὴ τοῦ ὠμέγα. ὠδίνω αἰτιατικῆ ... ὠτακουστῶ, γενικῆ. ὠφελῶ, αἰτιατικῆ.

(φ. 95r) Περὶ τῶν διπλῶν συντάξεων. Ἄρχ.: Ἀνέχομαι τὸ καταφρονῶ, γενικῆ... (φ. 95v) Τελ.: ... περιδόντες τὴν δόξαν παρὰ Θουκιδίδη καὶ Λιβανίω, αἰτιατικῆ.

(φ. 95v) Αἰ συντιθέμεναι διπλαῖ συντάξεις. Ἄρχ.: Ἀποπτύω καὶ πτύω, καὶ διαπτύω αἰτιατικῆ ... (φ. 96v) Τελ.: ... ἐνκτέον, γενικῆ. προσακτέον, δοτικῆ, φενκτέον, αἰτιατικῆ.

(φ. 97r) Περὶ τῆς καθόλου τῶν ῥημάτων συντάξεως. Ἄρχ.: Τὰ κατ' ἐπικράτειαν λεγόμενα... (φ. 98r) Τελ.: ... ἐπισπῶ τὸ ἀκολουθῶ, δοτικῆ. ἐπισπῶ δὲ τὸ κρατῶ, αἰτιατικῆ. ἐπισπῶμαι δὲ παθητικὸν γένος.

(φ. 98r) Ἐκδοσις σύντομος περὶ συντάξεως. Ἄρχ.: Πρὸ πάντων δεῖ γινώσκειν ... (φ. 100r) Τελ.: ... ἢ δὲ εἰς κίνησιν καὶ μετάστασιν ὡς ἐν τῷ περὶ τούτων λόγῳ μεμαθήκαμεν.

(φ. 100r) Σολοικοφανῆ τινα φαινόμενα. Ἄρχ.: Τρῶες αἰτιατικῆ χρῶνται ἀντὶ γενικῆς... (φ. 101r) Τελ.: ... πρόσωπα, ἀντὶ πρόσωπον, ὥσπερ τόξα, ἀντὶ τόξον.

(φ. 101v) Μερικὴ τις σύνταξις. Ἄρχ.: Προτερεῦει τὸ ὄνομα, ὡς οὐσίας δηλωτικὸν ... (φ. 104v) Τελ.: ...πόσας κλίσεις ἐπιδέχεται ὁ ἄδης. δῦο ἀπὸ τοῦ

104. Ἰ. καὶ Ἀλ. Σακελλίων, Κατάλογος ..., ὁ.π., σ. 196.

αἰς, κλίνεται αἶδος, αἶδη και ἀίδης, αἶδον, αἶδη και ἄδης, ἄδον, ἄδη και αἶδων-νεύς, αἶδωνεύς και αἶδωνοῦς.

(φ. 108r) Χωρίς τίτλο. Ἄρχ.: *Τί ἐστὶ προσωδία; ποιά τάσις ἐγγραμμάτων φωνῆς ὑγιούς ...* (φ. 116v) *Περὶ γραμματικῆς.* (φ. 118r) *Περὶ τῶν ποιητικῶν τρόπων* (φ. 119v) *Περὶ βαρβαρισμοῦ* (φ. 120r) *Τί τὸ σολοικίζειν...* *Περὶ στοιχείων* (φ. 120v) *Περὶ τῆς τάξεως τῶν στοιχείων* (φ. 122r) Ὅρος *στοιχείου* (φ. 122v) *Περὶ σώματος* (φ. 124r) *Περὶ τῶν ὑποπεπτωκότων εἰδῶν τῷ ὀνόματι* (φ. 125r) *Περὶ ὀνόματος* (φ. 125v) *Περὶ ἐγκλίσεων* (φ. 127v) *Περὶ χρόνων* (φ. 128r) Ὅρος *χρόνου* (φ. 128v) *Περὶ τῶν συζυγιῶν.* (φ. 130v) *Τελ.: ... τὰ δὲ πρῶτα συναιρούμενα, οὐ διαφωνοῦσιν, οἷον ποιέω ποιῶ, βιάω, ᾠ. χρισόω, ᾠ.*

(φ. 136r) *Περὶ συλλαβῶν και μέτρων θεωρία τοῦ Κορυθαλέως οἶμαι.* Ἄρχ.: *Ἀκοῆς αἰσθησις, ἀντιλιπτική τε και κριτική πέφυκε...* (φ. 141v) *Τελ.: ...παίων α': -υυ. β': υ-υ. γ': υυ-υ. δ': υυυ-. ἀντικείμενοι/ἐπίτριτος α'υ--- και καρικὸς β'υ--. και ῥόδιος γ':--υ-. και μονογενῆς δ': ---υ.*

(φ. 142r) Ἐκ τῆς *Γραμματικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ Θρακός.* *Περὶ συντάξεως τῶν στοιχείων.* Ἄρχ.: *κ(εφάλαιον) α^ο Πᾶν σύμφωνον μεταξὺ δύο φωνηέντων...*

(φ. 143r) Ἐκ τῆς *Γραμματικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ Θρακός* *περὶ τοῦ ἀνακρεοντείου μέτρου.* Ἄρχ.: *Τὸ ἀνακρεόντειον μέτρον, χώρας μὲν ἔχει τρεῖς...* (φ. 143v) *Τελ.: ... ὁ δὲ ἄμβος ἐκ βραχείας και μακροῦς. γέλως. ὁ δὲ πυθόλιχος ἐκ δύο βραχέων. λόγος.*

Στὴν ἀρχὴ ἄγραφο φύλλο, στὴν πρώτη πλευρὰ γραμμένη ἡ λέξις «δοκίμιον», στὴν πίσω πλευρὰ: «φύλλα 143». Στὸ φ. 1r στὸ ἄνω περιθώριο, γραμμένο ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα: *και τότε ξὺν τοῖς ἄλλοις Δημητρίου υἱοῦ τοῦ Σακέλλου.* Στὸ ἴδιο φύλλο ὁ παλαιὸς ταξινομικὸς ἀριθμὸς «Ἄρ. 38» διαγραμμένος και δίπλα ὁ νέος και ἡ ἐνδειξη τῶν φύλλων «1092 φυλ. 143». Τὸ χειρόγραφο ἀριθμήθηκε πρόσφατα (2020), φ. 1-144. Τὰ φ. 105r-107r, 131r-135v, 144r ἄγραφα. Ἀρχογράμματα μὲ ἐρυθρό. Δύο γραφεῖς, ὁ πρῶτος στὰ φ. 1-130v και ὁ δεῦτερος στὰ φ. 136r-τέλος. Στὸ φ. 144v γράφτηκε μεταγενέστερα τὸ ἐξῆς κείμενο: [σβησμένες δύο λέξεις] *εἰγαπημένε μοῦ κάπετα δύο σε χερσέω και τα ματτα σου φυλό και αηροτας δυα λόγου μου μέ τό θέλημα του θεου καλαγημε ἔως τη σημερό ἔλαβα τό ειγαπητόν σου γράμα και ἐκατάλαβα τα ὅτη μου γραφης ευρε ρο μηρηγα να θεμα να βγο και γο πτα βαγανα και τελος.*

Τὸ χειρόγραφο εἶναι δερματόδετο μὲ χάρτινες πινακίδες. Στὴ στάχωση ἔχει χρησιμοποιηθεῖ και φύλλο ἀπὸ ἔντυπο τοῦ 16ου-17ου (;) αἰ. μὲ ἐρυθρὰ ἀρχογράμματα.

• Κόμνος 4: = EBE 1164

Codex chartaceus in quarto scriptus seculo XVI aut certe XVII, p. 554 ineditus. Continet anonymi commentarios in Aristotelis libros de physica ascultatione. Tit.: *Υπόμνημα και ζητήματα εις τὸ δ' τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως*. Inc.: *Συμπληρώσας ἐν τοῖς τρισὶ προῤῥηθεῖσι βιβλίοις τὸν περὶ τῶν στοιχείων και τῶν ἄλλων αἰτίων λόγον... και εἰδοποιεῖται τῇ ἐπὶ τοὺς οἰκείους τόπους διαφορᾶ*. Absolvitur: *ἀλλ' ἐρεῖς αὐτὸ πάλιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ γ' τῶν φυσικῶν διὰ πλείονων δείκνυσι μηδαμῶς τὸ ἄπειρον ἐνεργεῖα ὑπάρχειν, ἄρα ῥητέον ὅτι ὁ φιλόσοφος διαλέγεται περὶ τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀπείρου ὡς παντίπου δῆλον*.

Ὁ Σακελλίων χρονολογεῖ τὸ χειρόγραφο στὸν 18ο αἰ., ἀντιγράφει τὸν τίτλο ὅπως και ὁ Κόμνος, δίνει τὶς διαστάσεις (0,20x0,15), τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων (φ. 278), ποὺ ἀνταποκρίνεται περίπου στὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων τοῦ Κόμνου (μὲ διαφορὰ ἐνὸς φύλλου) και ἀποδίδει πατρότητα στὸ κείμενο «ἔστι δὲ και τοῦτο, ὡς ἔοικε, τοῦ αὐτοῦ Κούρσουλα».¹⁰⁵ Τὸ χειρόγραφο δὲν περιέχει μόνο τὰ ὑπομνήματα στὸ τέταρτο βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ και στὰ ὑπόλοιπα, ἕως στὸ ὄγδοο,¹⁰⁶ γι' αὐτὸ δίνουμε στὴ συνέχεια μία συνοπτικὴ περιγραφή.

Χαρτ., 18ος αἰ., φφ. I-II, 1-278, [I-V χ.ἄ.]

(φ. 1r) Τίτλος: *Υπόμνημα και ζητήματα εις τὸ δ' τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως*. Ἀρχ.: *Συμπληρώσας ἐν τοῖς τρισὶ προῤῥηθεῖσι βιβλίοις τὸν περὶ τῶν στοιχείων και τῶν ἄλλων αἰτίων λόγον, και ἔτι τῶν περὶ τῶν ἔξωθεν ὑπαρχόντων τοῖς φυσικοῖς σώμασιν ἧ τοιαῦτα ζητεῖτε, και παραδίδωσιν οἷος ἔστιν ὁ τε τόπος, και ὁ χρόνος...* (φ. 1v) *Κεφ.ον α^{ον} ὕψος α^{ον}. ὁμοίως δ' ἀνάγκη και περὶ τόπον τὸν φυσικόν, ὡσπερ και περὶ ἀπείρου*. Ἀρχ.: *Τὰ περὶ τόπου προβλήματα προτιθησι α^{ον} ὁ Ἀριστοτέλης καθ' ὁμοιότητα τῶν περὶ ἀπείρου ζητήσεων...* (φ. 140v) Τελ.: *... πρὸς δὲ τὴν δ^{ον} ῥητέον, ὅτι τὸ μέτρον τὸ μετρητικὸν ἔστιν ἀδιαίρετον, και ἐλάχιστον ἧ τοιοῦτον. οὐ μὴν δὲ τὸ μέτρον τὸ μετρητόν, ὅποῖον φραμὲν εἶναι τὸν χρόνον και ταῦτα μὲν ἄλις περὶ τοῦ δ^{ον} βιβλίου*.

105. Ἰ. και Ἀλ. Σακελλίων, *Κατάλογος...*, ὁ.π., σ. 211. Ἡ ἀπόδοση τοῦ κειμένου στὸν Κούρσουλα εἶναι ὀρθή· βλ. Λίνος Μπενάκης, «Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν σχολίων στὸ «Περὶ Ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλη τῶν Νικολάου Κούρσουλα και Γερασίμου Βλάχου. Ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἀνεύρεση τοῦ κώδικα ἄλλοτε Καλλιπόλως 23 τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ», *Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας Β'*: *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Λίνου Πολίτη*, Κέρκυρα 1986, σ. 157.

106. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἔχει γίνεαι ἤδη ἀπὸ τὸν Καρασούτσα (*Πανδώρα* 8 (1858), 445) και συνηγορεῖ στὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐκεῖνος εἶχε σίγουρα αὐτοψία τῶν χειρογράφων.

(φ. 142r) Τίτλος: *Σύνοψις διὰ ζητημάτων ἀπὸ τοῦ πέμπτου βιβλίου, μέχρι τοῦ ὀγδόου τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως.* Ἄρχ.: *Ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῆσδε τῆς πραγματείας ὁ Ἀριστοτέλης διαλαμβάνει περὶ τῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως ὅθεν εἰκότως ὁ Πορφύριος τὰ ἀπὸ τοῦ ε^{οῦ} μέχρι τοῦ ὀγδόου περὶ κινήσεως ἰδία φησὶν ἐπιγράφεσθαι εἰ καὶ ἄλλως πῶς τῷ Σιμπλικίῳ δοκεῖ βουλομένον βουλομένῳ τὰ ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ πέμπτου περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως ἐπιγράφεσθαι. τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ ζ^{οῦ} μέχρι τοῦ ὀγδόου περὶ κινήσεως...* (φ. 142v) *ζήτημα πρῶτον ἐπὶ τίνας κατηγορίας ἀνάγεται ἡ καθυτήν κίνησις* (φ. 144v) *ζήτημα β^{οῦ}. Πότερον ἡ κίνησις μία τῷ εἶδει ἐκ τοῦ ἐξ ὁῦ, ἢ ἐκ τοῦ εἰς ὁ.* (φ. 147v) *ζήτημα γ^{οῦ}. Πότερον τρία ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν περὶ ἃ λέγομεν τὴν κίνησιν μίαν τῷ ἀριθμῷ ἢ μή.* (φ. 151r) *ζήτημα δ^{οῦ}. Πότερον ἐξ[᾽] ἀδιαιρέτων μερῶν συνέστηκε τὸ συνεχὲς ἢ ἐκ μερῶν ἐστὶ συνεχῶν;* (φ. 158r) *ζήτημα ε^{οῦ}. Πότερον ὑπάρχει τὸ πρῶτον, καὶ ἔσχατον ἐν τῇ κινήσει, ἢ μή;* ... (φ. 164v) *Τελ.: ... καὶ ἐν χρόνῳ ὥστε ἀποφάσκομεν τῶν ἐνστάσεων τὰ ἐπόμενα, καὶ ταῦτα μὲν ἄλλις περὶ τοῦ στ^{οῦ} βιβλίου.*

(φ. 165r) *Περὶ τοῦ ζ^{οῦ} βιβλίου τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως.* Ἄρχ.: *Ἰστέον, ὅτι ὅσα περιέχει ἡ βίβλος αὕτη, καὶ διὰ λογικῶν, καὶ ἐνδόξων θεωρημάτων ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ η^{οῦ} τῆσδε τῆς πραγματείας διασαφηνίζει..* *Τελ.: ... ὄντων τῶν νοημάτων ἐν ἀμφοῖν τῶν αὐτῶν.*

(φ. 166r) *Υπόμνημα καὶ ζητήματα εἰς τὸ ὀγδοὸν τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως. α^{οῦ} μέρος. τὸν σκοπὸν, καὶ τὸ χρήσιμον τῆς πραγματείας. Κεφαλ.ον α^{οῦ} ὕφος α^{οῦ}.* *Πότερον δὲ γέγονε ποτε κίνησις, οὐκ οὐσα πρότερον...* (φ. 278v) *Τελ.: ... Ἄλλ[᾽] ἐρεῖς αὖ πάλιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ γ^{οῦ} τῶν φυσικῶν διὰ πλειόνων δείκνυσι μηδαμῶς τὸ ἄπειρον ἐνεργεῖα ὑπάρχειν. ἄρα. Ρητέον ὅτι ὁ φιλόσοφος διαλέγεται περὶ τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀπείρου ὡς παντίτου δήλον. Καὶ τούτων μὲν ἄλλις περὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀκροάσεως. Τῷ δὲ ἐν Τριάδι ἀνυμνουμένῳ Θεῷ ἀένναος ἡ δόξα ἀμήν.*

Ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων σύγχρονη τοῦ κειμένου. Τὰ φ. 141r-v, 165v, 169v ἄγραφα. Στὸ φ. Iv μεταγενέστερη σημείωση: *Υπόμνημα καὶ ζητήματα εἰς τὸ τέταρτον τῆς Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκροάσεως.* Στὸ φ. Iir στὴν ἄνω πλευρὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι πού ἔγραψε τὸ κείμενο: *Τὸ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλίον τέταρτον.* Στὸ ἴδιο φύλλο (φ. Iir), ἐνδεχομένως ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ γραφέα ἢ ἀπὸ ἄλλο σύγχρονο, τὸ κτητορικό σημείωμα: *Ἐκ τῶν τοῦ Σπυριδανῶς Βούλγαρι βιβλίων τοῦ Κερκυραίου.*

Δεμένο μὲ δέρμα τὸ ὁποῖο ἐπενδύει χάρτινες πινακίδες, κατεστραμμένο σὲ πολλὰ σημεῖα.

Σχετικά με την προέλευση τῶν χειρογράφων τοῦ Μόστρα παρατηροῦμε ὅτι δύο μόνο ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ἀναφέρουν τὸν Μόστρα ὡς κτήτορα. Ὁ κτήτορας Δημήτριος («ὁ τοῦ σακελλίου» ἢ «τοῦ σακέλλου»), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὰ χειρόγραφα EBE 1092 καὶ 1238 εἶναι σαφῶς ὁ Δημήτριος Μόστρας, γιὸς τοῦ σακελλίωνα Ἰωάννη,¹⁰⁷ ὁ ὁποῖος στὰ πρῶτα χρόνια προτιμοῦσε μᾶλλον νὰ δηλώνει συνεκδοχικὰ τὸν πατέρα του μὲ τὸ ἱερατικὸ του ἀξίωμα. Ἐνδεχομένως ἐκείνη ἡ συλλογὴ θὰ συγκέντρωνε τὰ ἐργαλεῖα τῆς διδασκαλικῆς του τέχνης καὶ γι' αὐτὸ ὀδηγοῦμαστε σὲ χειρόγραφα ποὺ θὰ λειτουργοῦσαν ὡς ἡ προέκταση τῆς σκέψης καὶ τῆς γλώσσας, ἐκείνης ποὺ δίδασκε κιόλας στοὺς μαθητές του. Στὴν πρώτη παραμονή του στὴν Κέρκυρα, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐμπλούτισε τὴ συλλογὴ μὲ τὰ κερκυραϊκὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα,¹⁰⁸ γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν θεωροῦμε ὅτι τὰ ἀπόκτησε ὅταν ἐγκαταστάθηκε ἀργότερα ἐκεῖ, ἀδύναμος τότε πιά καὶ ἄρρωστος, στὰ ὄρια τῆς ἔνδειας. Κερκυραϊκὴ προέλευση ἔχουν τὰ χειρόγραφα EBE 1144 καὶ 1164. Κτήτορας τοῦ χειρογράφου EBE 1164 ἦταν ὁ Σπυρίδων Βούλγαρης. Τὸ ὄνομα εἶναι ἀρκετὰ κοινὸ στὸν κερκυραϊκὸ χῶρο καὶ ἡ ταύτιση ἀρκετὰ δύσκολη. Τὸν 18ο αἰῶνα εἶναι γνωστὸς ὁ Σπυρίδων Βούλγαρης, πρωτοπαπὰς τὰ ἔτη 1715-1738¹⁰⁹ καὶ τουλάχιστον ἄλλοι τρεῖς ἀπόφοιτοι τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας: ὁ γιὸς τοῦ Σταματέλλου, ἐγγεγραμμένος στὴ σχολὴ τῶν Artisti τὰ ἔτη 1731-1732 καὶ ὁ ὁμώνυμος γιὸς τοῦ Βασιλείου στὴν ἴδια σχολὴ τὰ ἔτη 1734-1737,¹¹⁰ ἐνῶ τὸ ἔτος 1744 ἀπαντᾷ στὴν Κέρκυρα ἄλλος ἓνας ὁμώνυμος («δόκτωρ»), γιὸς τοῦ σακελλάριου Μαρίνου.¹¹¹ Κτήτορας τοῦ χειρογράφου EBE 1144 ἦταν ὁ ἱεροδιάκονος Φραγκίσκος Ρίκης, γνωστὸς δάσκαλος τοῦ δημοσίου σχολείου στὴν Κέρκυρα. Τὸ ἔτος 1711 ἐκλέχθηκε στὴ θέση τοῦ λατινοδιδασκάλου καὶ τὸ ἔτος 1712 στὴ θέση τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου, γεγονός ποὺ μαρτυρεῖ τὴ γνωστικὴ του ἐπάρκεια καὶ στίς δύο γλῶσσες, καθὼς καὶ

107. Παναγ. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ...*, ὁ.π., σ. 127.

108. Βλ. καὶ Α. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 232, σημ. 15.

109. Δημήτριος Καπάδοχος, *Ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τοὺς μεγάλους πρωτοπαπάδες τὴν ἐνετικὴ περίοδο (1604-1797) (Σύμφωνα μὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κέρκυρας)*, Ἀθήνα 1990, σ. 555.

110. Γεώργιος Πλουμίδης, «Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦς (Μέρος Α', Artisti 1634-1782)», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 37 (1969-1970), ἀρ. 1153, 1233 (ἡ δήλωση τῆς πρώτης ἐγγραφῆς).

111. ANK, *Ληξιαρχικὲς Πράξεις Ἐκκλησιῶν*, φάκ. 124, φ. 8r.

τὴν ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητος.¹¹² Ὁ Ρίκης εἶναι γνωστὸ ὅτι κατεῖχε μίαν βιβλιακὴ συλλογὴ, οἱ τίτλοι τῆς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι γνωστοὶ μὲ ἐξάιρεση τὸ Λεξικὸ τοῦ Βαρίνου Φαβωρίνου. Στὸν κωδῖκελλο τῆς διαθήκης του, τὸν ὁποῖο συντάξε στις 21 Μαΐου 1728, ἀναφέρθηκε λακωνικὰ στὰ βιβλία του, τὰ ὁποῖα κληροδοτοῦσε στὰ παιδιὰ τοῦ Σπυρίδωνος Ρίκη, «οσα και αν εχο εξο απο το λεξικο το Βαρινο το οπηρο το αφινο του ευλαβῆ Νικολαου ιερευω Παλατιανοῦ μαθητῆ μου δηα να με μνημονεβη».¹¹³ Ἡ ἀναφορὰ στὸν μαθητὴ του, ἱερέα Νικόλαο Παλατιανό, ὑποδηλώνει τὴ διδασκαλικὴ ιδιότητα ἢ τὴν ιδιότητα τοῦ πνευματικοῦ πατέρα. Γνωρίζουμε, ἐξάλλου, ὅτι ὁ Ρίκης τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1725 διορίστηκε ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ ὡς πνευματικὸς μαζί μὲ ἄλλους ἱεροδιδασκάλους, ὅπως ὁ ἠπειρώτης Χριστόφορος Ἐμποροκωμήτης.¹¹⁴ Ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς διαθήκης του, ποῦ συντάχθηκε στις 20 Ἰανουαρίου 1726, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Ρίκης προγραμματίζει τότε ἓνα ταξίδι στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα (καὶ ἐπηδὴ Θεοῦ θελοντος καὶ βοηθουντος μελλο να μισευσο απο τούτην την χόραν δηα την Κονσταντηνουπολην και ης τον ἄγηρον τάφον δηα τουτο αφινο ης φιλαξιν ἡς τας χῆρας του ευγενῆ Ιακώβου Βλασόπουλου δοτορ μια κασελα με ιβενταριο μεσα στην κασελα).¹¹⁵ Ὁ Φραντζέσκος Ρίκης μνημονευόταν μὲ τὸν τίτλο τοῦ «λογιωτάτου ἱεροδιδασκάλου» τὸ 1782, πολλὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του.¹¹⁶

Τὰ χειρόγραφα BL 19058 καὶ 19059 μὲ τὰ ἔργα τοῦ Εὐστράτιου ὑποθέτω ὅτι ἀποκτήθηκαν νωρὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Μόστρα, ἐνδεχομένως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ συντάκτη τους Εὐστράτιου. Τοιμῶνὰ ὑποθέσω ὅτι κάποιος Μόστρας εἶχε ἀναλάβει τὴν ἔκδοση, ἢ ὁποία δὲν πραγματοποιήθηκε. Ὡστόσο τὰ σημειώματα στὸ χειρόγραφο 19059, φ. 528r μὲ ἀναφορὰ καὶ στὸν Νικόλαο Μόστρα ὑποδεικνύουν μέλος τῆς οἰκογένειας ὡς κτήτορα τοῦ χειρογράφου.

Τέλος, τὸ χειρόγραφο BL Add. 19551, σύμφωνα μὲ τὰ κτητορικὰ σημειώματα, τὸν 18ο αἰῶνα ἀνῆκε στὸν ἱερωμένο Παῖσιο Δήμαρο, ἐπί-

112. Παναγιώτα Τζιβάρια, *Σχολεῖα καὶ δάσκαλοι στὴ βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αἰ.)*, Ἀθήνα 2003, σ. 125, 156.

113. ANK, Συμβολαιογραφικά, φάκ. T.88, φ. 330r-v.

114. ANK, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, φάκ. 25, βιβλίο 7, φ. 11v.

115. ANK, Συμβολαιογραφικά, φάκ. T.88, φ. 332r-v.

116. ANK, Συμβολαιογραφικά, φάκ. Z.16, βιβλίο 24, φ. 20v.

σκοπο Παραμυθίας.¹¹⁷ Ὁ Παΐσιος ταυτίζεται με τὸν γνωστὸ Γιαννιώτη Δήμαρο, ὁ ὁποῖος τὸ 1739 δίδασκε στὴ Σιάτισσα, ἐνῶ τὸ διάστημα 1742-1753 δίδαξε στὰ Γιάννενα.¹¹⁸ Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1762 βρισκόταν στὴν Κέρκυρα, ὡς ἐπίσκοπος πρώην Παραμυθίας,¹¹⁹ ὅπου συντάξε καὶ τὴ διαθήκη του.¹²⁰ Μετὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1762 ἀναχώρησε γιὰ τὸ Ἰάσιο τῆς Μολδαβίας, ὅπου ἀνέλαβε διδασκαλικὸ ἔργο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὴ του: «Ὁ αὐθέντης καὶ ὁ ἀρχιερεὺς με ἐδιώρισαν εἰς τὸ σχολεῖον νὰ παραδίδω τὰ μαθηματικὰ εἰς ἕξ ἀρχοντόπουλα».¹²¹ Ἐπέστρεψε πρὶν ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1769.¹²² Πέθανε στὴν Κέρκυρα στὶς 24 Ἀπριλίου

117. Ὁ Παΐσιος Δήμαρος ἦταν κτήτορας καὶ ἐνὸς περγαμηνοῦ Τετραευάγγελου τοῦ 13ου-14ου αἰ., τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἐπίσης στὴ συλλογὴ τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης (BL, Add. 22738, φ. 1v).

118. Κωνσταντῖνος Πέτσιος, «“Ὄνομάτων ἐπίσκεψις”· Φιλοσοφία καὶ ἐπιστημολογία στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα – Νέα στοιχεῖα», *Ἡ πνευματικὴ κίνηση στὰ Ἰωάννινα τὸν 18ο αἰ. καὶ ἡ παρουσία τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη. Πρακτικὰ Β' Πανεπιστημιοῦ Συνεδρίου, 8-9 Ἀπριλίου 2016*, Ἰωάννινα 2018, σ. 121, σημ. 285. Οἱ πληροφορίες τοῦ Ἀραβαντινοῦ ὅτι τὸ διάστημα 1764-1766 ἀπαντᾷ ὡς σχολάρχης στὴ σχολὴ Ἐπιφανίου δὲν ἐπαληθεύονται, οὔτε ἡ ἐκλογή του ὡς Παραμυθίας τοποθετεῖται τὸ 1766 (Παναγ. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ...*, ὅ.π., σ. 51· Ὁ ἴδιος, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσιν*, εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια, Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ἰωάννινα 1986, σ. 112).

119. ANK, Συμβολαιογραφικὰ, φάκ. K.232, βιβλίον 1, φ. 32r-v (8 Ὀκτωβρίου 1762). Πιθανὸν ταυτίζεται με τὸν ἀποδέκτη μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη (Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Ἐπιστολὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη σὲ ἀθηναϊκοὺς κώδικες», *Εὐγένιος Βούλγαρης. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Κέρκυρα, 1-3 Δεκεμβρίου 2006*, ἐπιμ. Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ἀθήνα 2009, σ. 210 ἄρ. 87).

120. ANK, Συμβολαιογραφικὰ, φάκ. K.232, βιβλίον 3, φ. 36r-37r.

121. ANK, Ἀρχεῖο Ἐγχωρίου Διαχειρίσεως, φάκ. 233, ἄρ. 141, ἐπιστολὴ με χρονολογία 28 Νοεμβρίου 1766, ἀπὸ τὸ Ἰάσιο.

122. Σύμφωνα με τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία ὁ Παΐσιος ἀναχώρησε μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Παραμυθίας, τὸ 1754/1755, καὶ παρέμεινε στὸ Ἰάσιο 15 χρόνια (Σπυριδὼν Κοντογιάννης, *Τὸ ἐπισκόπον Παραμυθίας Παΐσιου Περιγραφή τοῦ ἁγίου καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ*, Ἀθήνα 1978, σ. 41). Τὰ χρονικὰ ὅρια παραμονῆς στὸ Ἰάσιο προσδιορίστηκαν με βάση τὸ κείμενο τῆς διαθήκης του καὶ τὶς ἀρχαιακὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν παρουσία του στὴν Κέρκυρα (βλ. Παναγιώτα Τζιβάρα, «Οἱ σπουδὲς ἐνὸς βενετοῦ ὑπηκόου στὰ Γιάννενα τοῦ 18ου αἰῶνα στὸν καθρέφτη τῶν ἐπιστολῶν του», *Ἀφιερωματικὸς Τόμος γιὰ τὰ 30 χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θεράκης*, Κομοτηνῆ 2021 (ὑπὸ ἐκδόσει)).

1772 και έτάφη στὸν ναὸ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Φανερωμένης τῶν Στερεωτῶν.¹²³

Ἐν κατακλειδί, τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Μόστρα ποὺ παρουσιάσαμε μὲ τὴ θεματολογία τους ἀντανακλοῦν τὰ διδασκαλικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἠπειρώτη λογίου. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ ἐγχειρίδια διδασκαλίας, ὅπως τὸ χειρόγραφο μὲ τὸ ἔργο τοῦ Νικόμαχου Γερασινοῦ¹²⁴ ἢ τὸ φρασεολόγιο τοῦ Εὐστράτιου¹²⁵ καὶ τὰ χειρόγραφα μὲ τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα μὲ τὶς ἐρμηνεῖες στὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη.¹²⁶ Σχετικὰ μὲ τοὺς παλαιότερους ταξινομητοὺς ἀριθμοὺς, ποὺ βλέπουμε στὰ χειρόγραφα τῆς ΕΒΕ, ὑποθέτουμε ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ παραπέμπουν σὲ ἀριθμὸ ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ ἀρίθμηση κάποιου καταλόγου τῆς συλλογῆς Μόστρα. Ἐξάλλου γνωρίζουμε ὅτι στὰ βιβλία τοῦ Μόστρα ὑπῆρχε ταξινομητὴ ἐνδειξη.¹²⁷

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ τῶν ἄλλων χειρογράφων τῆς συλλογῆς Μόστρα δὲν τελείωσε ἀκόμα. Τὰ πέντε χειρόγραφα ποὺ συνέχισαν γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα νὰ λογίζονται ὡς κτήματα τῆς εὐρύτερης οἰκογένειας Μόστρα καὶ τὰ ἄλλα τέσσερα ποὺ προσγράφησαν ἐξίσου γιὰ μικρὸ χρόνο ὡς κτήματα Κόμνου, θεωρῶ ὅτι εἶναι μόνο ἰσχνὰ λείψανα ἀπὸ μιὰ βιβλιοθήκη ἢ ὁποῖα προοριζόταν γιὰ «κοινὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γένους».¹²⁸ Ἡ ἔρευνα γιὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα θὰ πρέπει νὰ συνεχιστεῖ καὶ

123. Ἀθανάσιος Τσίτσας, «Ἐπίσκοποι ἐμπερίστατοι στὴ βενετοκρατούμενη Κέρκυρα», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 20 (1976), 78.

124. G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, Paris 1881, σ. 97. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Γερασινοῦ στὸ πρόγραμμα διδασκαλίας τῆς Ἀριθμητικῆς σὲ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἄλλοῦ, βλ. Κωνστ. Πέτσιος, «“Ὄνομάτων ἐπίσκεψις”...», ὁ.π., σ. 62-66.

125. Παναγιώτα Τζιβάρα, «Ὅψεις τῆς παιδείας στὴ βόρειο Ἡπειρο τὸν 18ο αἰ. Δύο βορειοηπειρωτικὰ χειρόγραφα», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ* 37 (2003), 353-356, 362-364.

126. Κωνσταντῖνος Πέτσιος, «Ὁ μεσαιωνικὸς-σχολαστικὸς ἀριστοτελισμὸς ὡς πλαίσιο τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας στὴ Βενετία κατὰ τὸν 17ο αἰώνα: τὸ παράδειγμα τοῦ Ματθαίου (Μελετίου) Τυπάλδου. Μία (ἀνα)σύνθεση τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Νικολάου Κούρσουλα στὸ *Περὶ Φυσικῆς Ἀχροάσεως* τοῦ Ἀριστοτέλους», *Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου: Βυζάντιο - Βενετία - Νεώτερος Ἑλληνισμὸς. Μιὰ περιπλάνηση στὸν κόσμον τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης*, ἐπιμ. Γιώργος Βλαχάκης – Θύμιος Νικολαΐδης, Ἀθήνα 2004, σ. 257-258, 261, 264.

127. Λ. Δρούλια, «Λογισὴ καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 280.

128. Ὁ.π., σ. 232, 268.

σέ άλλες μεγάλες βιβλιακές συλλογές στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τοῦ 19ου αἰ., οἱ ὁποῖες ἐνδεχομένως πλουτίστηκαν μὲ κτήματα τοῦ Μόστρα.¹²⁹ Ἄν δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη ἄλλα ἑλληνικὰ χειρόγραφα (γεγονὸς παράδοξο) ἀπομένουν σίγουρα τὰ χειρόγραφα τὰ γραμμένα σέ ἄλλες γλῶσσες, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον καὶ κινοῦν τὴν ἐρευνητικὴ περιέργεια. Ἄξιζε νὰ ἀναφέρουμε, ὡς πρόκληση/πρόσκληση γιὰ ἔρευνα, ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν χειρογράφων Κόμνου συμπεριλάμβανε 13 περγαμηνά, 2 βομβύκινα, 2 σέ περγαμηνὴ καὶ σέ χαρτὶ καὶ ἄλλα 27 χαρτῶα, σύμφωνα μὲ τὴ δῆλωση τοῦ ὕλικου γραφῆς ἀπὸ τὸν κτήτορα. Στὰ περγαμηνά ἀνῆκε ἓνα χειρόγραφο τοῦ 8ου αἰ., ἐνῶ στὰ χρονολογημένα 8 χειρόγραφα ἐντάσσονταν στὸν 13ο αἰ., 6 στὸν 14ο καὶ ἰσάριθμα στὸν 15ο, 5 στὸν 17ο καὶ ἓνα στὸν 18ο αἰώνα. Στὰ χειρόγραφα προστίθενταν καὶ 6 περγαμηνά φύλλα μὲ κείμενα καὶ πράξεις τῶν ἐτῶν 1244, 1375, 1440, 1555, 1568 καὶ 1577. Ὑποθέτουμε ὅτι τὰ ξενόγλωσσα χειρόγραφα τοῦ Κόμνου πούληθηκαν στὸ ἐξωτερικόν, ἐφόσον τὸ περιεχόμενό τους δὲν ἦταν τόσο ἐλκυστικόν γιὰ τὴ νεοσύστατη βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ τιμὴ τους θὰ ἦταν ἀπαγορευτικὴ γιὰ τοὺς ἑλληνες ἀγοραστῆς. Ἀπαιτεῖται σαφῶς μιὰ στοχευμένη ἀναζήτησις πρωταρχικὰ στὶς συλλογές τῶν λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν χειρογράφων τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης (ὅπου πούληθηκαν τὰ ἄλλα), ὅπως φυσικὰ καὶ στὶς ἀντίστοιχες συλλογές τοῦ Παρισιοῦ (γιὰ τὴν ἐπαλήθευση πληροφοριῶν),¹³⁰ τῆς Ἰταλίας (λόγω τῆς γλῶσσας γραφῆς), ἀκόμα καὶ τῆς Γερμανίας (λόγω τῆς διαφῆμισης), γιὰ νὰ γίνουν γνωστὰ ἐκεῖνα τὰ «τόσον ὠραῖα καὶ καλὰ πράγματα» ποὺ εἶχε συνάξει ἓνας «μερικὸς ἄνθρωπος καὶ (μάλιστα) Γραικός».¹³¹

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ

129. Ὁ Κ. Δημαρᾶς, γιὰ παράδειγμα, ἔγραψε ὅτι στὴ Βιβλιοθήκη Βερναρδάκη διέκρινε «ἰχνάρια» τῆς βιβλιοθήκης Κόμνου (Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ἡ συναγωγὴ τῶν ἔργων τοῦ Βροκίνη», *Α. Βροκίνη Ἔργα*, τ. Β', Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐπιμέλεια Κ. Δαφνῆ, Κέρκυρα 1973 [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 17], ἰβ', σημ. 2).

130. Θεωρῶ σημαντικὴ τὴ μαρτυρία τοῦ Πάνου Στεριώτη, ὁ ὁποῖος γινώριζε πρόσωπα καὶ γεγονότα καὶ ἕως τώρα ἔχουν ἐπαληθευτεῖ ἀρκετὲς πληροφορίες του (βλ. *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, λῆμμα Μόστρας).

131. Α. Δρούλια, «Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία...», ὁ.π., σ. 271.

Summary

UNRAVELLING THE THREAD IN ORDER TO RECONSTRUCT A LOST LIBRARY

Dimitrios Mostras' Greek manuscripts

The history of Dimitrios Mostras' library is fascinating. Dimitrios was born in Arta in 1777 or in 1783, studied in his hometown and in Ioannina and worked as a teacher in Arta and in Konitsa. In Arta he made the acquaintance of the bishop of Arta and Nafpaktos Ignatios, who hired him as his secretary. Dimitrios followed him along all the stops of his exciting path: Corfu, Bucharest, Vienna, Pisa. Accompanying Bishop Ignatios was very important for Dimitrios and his intellectual interests. Having this intellectual clergyman's moral support, Dimitrios turned into an avid book collector and managed to create one of the largest book collections in Greece and in Europe in general. In 1819 Mostras brought all his books in a three-storey house which he had bought earlier in Pisa. The library took up the entire third floor, became very famous and was accessible to everyone, particularly to Greek students in Italy.

When Ignatios died in 1830, Dimitrios went back to Corfu where his siblings lived. He was accompanied by his book collection which in the meantime had gone through a lot and had become wet.

Mostras' book collection had been created through selling personal possessions and jewelry, and also through accumulating debt. Its owner had very often been pressured by debts and by life's other needs and had considered selling his dear books with which he had lived for such a long time. However he never did sell them. Among the candidates for buying the books had been the collector Guilford, the Ionian Academy of Corfu, the newly founded University of Athens. Mostras died on January 25, 1850 without having parted with his beloved companions, his books. The books were inherited by his nephews Spyridon and Konstantinos Mostras as well as by Spyridon Komnos, of whom we are not sure whether he was related to Mostras. Those three soon sold their shares of the book collection.

This precious collection consisting of many volumes (12.000 printed books and manuscripts) was dispersed and no comprehensive inventory of it has ever been found. In ca. 1820 Mostras himself mentioned 100 manuscripts in a letter he wrote, while Ignatios in 1825 wrote about «one hundred codices, namely books before the invention of typography and a hundred more manuscripts», of which only four were in Greek. In 1857 Komnos published a catalogue with the title *Codices praeclarissimi in membrana et in charta graece, latine, et italice exarati, ut ex titulo cujusdam apparet, apud S. Comnum civem Atheniensem asserrati...*, in which he described only four Greek manuscripts, 44 manuscripts in Italian and in Latin, 44 books printed by the publishers Aldo Manutio, Isaac Elzevir and the Giunta family as well as 8 incunabula.

Technology and the digitalisation of Greek manuscripts by the Stavros Niarchos Foundation have helped me follow the course of eight manuscripts, and one more had already been identified by the historian Loukia Droulia, to whom this volume of *Eranistis* is dedicated.

Mostras' nephews sold at least five manuscripts to the British Library, that much is proven. These are numbered BL Add. 19058, 19059, 19060, 19062, 19551. Mostras' four Greek manuscripts that ended up in Komnos' hands found their way to the Greek National Library. Today they bear the catalogue numbers: National Library of Greece (EBE) ms 1238, 1144, 1092 and 1164.

In this study there is an analytical palaeographical description of Mostras' nine manuscripts, of their owners' notes as well as of their acquisition notes by the British Library. We hope that the research will reveal even more in the future.

